
Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

Sociology of Education and Culture Research Reports

Nr 51

Från föreningsverksamhet till statligt intresse

Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945

En översikt

Andreas Åkerlund

UPPSALA
UNIVERSITET

SEC, Uppsala universitet
<http://www.skeptron.uu.se/broady/sec/>

April 2012

SEC Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala universitet
(Sociology of Education and Culture)

URL www.skeptron.uu.se/broady/sec/

Tel. vx +46 (0)18 4710000

Postadr. Marta Edling, SEC, Modernhistoriska studier, Historiska institutionen,
Uppsala universitet, Box 628, 751 26 Uppsala

Redaktörer för serien Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi / SEC Research Reports:
Donald Broady, Mikael Börjesson & Marta Edling

Sammanfattning

Syftet med denna rapport är att ge en översikt över utbildningens roll inom den utlandsriktade kulturpolitiken under den första halvan av 1900-talet. Detta politikområde etablerades under det sena 1800- och tidiga 1900-talet och kan sammanfattas som statliga försök att väcka sympati för det egna landet inom befolkningen i andra länder via kultur. Undervisning, framför allt språkundervisning, och internationellt utbyte kom att inta en framskjuten plats i olika Europeiska staters internationella kulturpolitiska strävanden.

Rapporten tar sitt avstamp de icke-statliga initiativ för att sprida den nationella kulturen i utlandet som etablerades i många Europeiska länder under det sena 1800-talet. Dessa förenings verksamhet och deras relation till de respektive ländernas statsförvaltning följs sedan fram till det andra världskrigets slut 1945. Vid sidan av dessa föreningar fokuserar rapporten etableringen av speciella enheter för utbildning och kultur i utlandet inom en rad europeiska stater samt USA:s utrikesförvaltning. Därutöver fördjupas förhållandet mellan statlig utlandsriktad kulturpolitik, föreningsverksamhet, internationellt akademiskt utbyte och språkundervisning på de två fall-exemplen Tyskland och de Skandinaviska länderna. Rapporten avslutas med en utblick på efterkrigstiden och det kalla kriget.

Kartläggningen tydliggör tre tendenser. Den första av dessa är en rörelse från att initiativen på området sker av icke-statliga organisationer till att staten och dess företrädare tar ett mer aktivt ansvar. För det andra noteras en förskjutning från ett bevarande av nationalspråk och den inhemska kulturen bland utvandrade medborgare till att mer generellt väcka intresse för landets språk och kultur i utlandet. Den tredje tendensen är att organiserad verksamhet med syfte att sprida landets kultur och språk bortom den egna landsgränsen ofta uppstod som en reaktion på andra stater politik. På det hela taget tydliggör studien vikten av att förstå internationalisering av utbildning i relation till mer övergripande utrikespolitiska statliga ambitioner.

Rapporten ska ses som en översikt över ett forskningsläge och bygger uteslutande på sekundärlitteratur. Den har heller inget anspråk på att ha täckt detta forskningsfält i sin helhet.

Rapporten har tillkommit inom ramen för forskningsprojekten *Transnationella strategier inom den högre utbildningen. Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009* (finansierat av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén, projektperiod 2007–2009) och *Internationaliseringens nationella arenor. Svensk högre utbildning och utländska studenter, 1945–2015* (finansierat av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén, projektperiod 2011–2013).

Andreas Åkerlund

Från föreningsverksamhet till statligt intresse.

Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945. En översikt

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi / SEC Research Reports, 51

April 2012

ISSN 1103-1115

Innehåll

FÖRORD.....	5
INLEDNING.....	7
Forskningsuppgiften: ett områdes framväxt under mellankrigstiden.....	8
Begreppen "Auswärtige Kulturpolitik" och "Public Diplomacy".....	8
Rapportens uppbyggnad.....	11
ICKE-STATLIGA FÖREGÅNGARE CA 1880 TILL FÖRSTA VÄRLDSKRIGETS UTBROTT.....	13
Föreningar för utbildning i utlandet: Frankrike, Tyskland och Italien.....	13
Skandinaviska föreningar för utbildning i utlandet.....	15
Sammanfattning.....	17
INITIATIV TILL EN STATLIG UTLANDSRIKTAD KULTURPOLITIK UNDER 1910- OCH 1920-TALEN.....	19
De gamla stormakterna: Frankrike och Tyskland.....	19
De nya staterna: Sovjetunionen och Tjeckoslovakien.....	20
De nationella föreningarnas förhållande till den statliga politiken.....	21
Sammanfattning.....	25
STATLIGA OCH PRIVATA INITIATIV PÅ UNIVERSITETSOMRÅDET.....	27
Skandinavien: Privata stiftelser och föreningar.....	27
Tyskland: Utbyte och språkundervisning som en del av den statliga politiken.....	29
Sammanfattning.....	31
KULTURPOLITIK I DEMOKRATI OCH DIKTATUR UNDER 1930- OCH 1940-TALEN.....	33
Det fascistiska Italien och det nationalsocialistiska Tyskland.....	33
Storbritannien och British Council.....	35
Nya avdelningar inom utrikesförvaltningen: exemplet USA och Sverige.....	36
Utblick på det andra världskriget och efterkrigstiden.....	38
Sammanfattning.....	39
AVSLUTANDE REFLEKTIONER.....	41
REFERENSER.....	43
Litteratur.....	43
Internetkällor.....	45

Förord

Andreas Åkerlunds rapport "Från föreningsverksamhet till statligt intresse. Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945. En översikt" har skrivits inom ramen för forskningsprojektet *Transnationella strategier inom den högre utbildningen. Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009* (finansierat av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén, projektperiod 2007–2009) och *Internationaliseringens nationella arenor. Svensk högre utbildning och utländska studenter, 1945–2015* (finansierat av Vetenskapsrådet, Utbildningsvetenskapliga kommittén, projektperiod 2011–2013).

Det har under projektens gång blivit uppenbart att tiden har en mycket central betydelse för internationaliseringen av den högre utbildningen. Akademiska internationella utbyten förutsätter exempelvis att enskilda forskare och lärare skaffar sig språkliga och kulturella kompetenser, håller sig a jour med ämnets utveckling på en internationell nivå och knyter kontakter med utländska akademiker, vilket alltsammans är tidskrävande företag. På motsvarande sätt behöver nationalstater göra substantiella och långsiktiga investeringar för att åstadkomma en internationalisering av den högre utbildningen och forskningen. Det handlar bland annat om att skapa ekonomiska förutsättningar för utbyten, upparbeta gränsöverskridande samarbeten som kodifieras i olika former av avtal samt att bidra till upprättande av en internationell infrastruktur genom att stödja organisationer och initiativ som verkar för etableringen av en sådan ordning. Det har också blivit uppenbart för oss under forskningsarbetets gång att enskilda organisationer och föreningar spelat och spelar en avgörande roll för att underlätta och bibringa akademisk migration och gränsöverskridande samarbeten. Det är denna nationella nivå och relationen mellan statliga och icke-statliga aktörer som står i fokus för föreliggande rapport. Utgångspunkten har varit att ta ett brett grepp och kartlägga organisationer och föreningar som inte enbart har haft till syfte att öka den akademiska migrationen utan även inkludera de som haft för avsikt att sprida kunskaper om nationella språk och kulturer till utlandet, det vill säga företrädare för en "utlandsriktad kulturpolitik" med Åkerlunds benämning. Därmed blir rapporten även en analys av ett politikområdes genes i ett antal länder.

Genom sin historiska och breda ansats visar Åkerlunds kartläggning på flera viktiga tendenser. För det första sker en rörelse från att initiativen på området sker av icke-statliga organisationer till att staten och dess företrädare tar ett mer aktivt ansvar. För det andra noteras en förskjutning från ett spridande av nationalspråk och den inhemska kulturen primärt avsedd för utvandrade medborgare till en mer generell ansats att väcka intresse för landets språk och kultur hos en vidare publik, där en tidigare koppling till landet inte förutsätts. För det tredje äger en spridning av denna typ av initiativ rum, där allt fler länder utvecklar organiserad verksamhet med syfte att sprida landets kultur och språk bortom den egna landsgränsen. Det är inte frågan om en enkel diffusion från centrum till periferi, utan snarare beskriver Åkerlund hur de olika staterna agerar på en internationell arena – eller fält om man så vill – där den ena nationens agerande leder till respons hos andra.

Ett ytterligare viktigt resultat i Åkerlunds studie är att visa på hur internationalisering av utbildning måste förstås i relation till mer övergripande utrikespolitiska statliga ambitioner. Intressant nog verkar det bästa resultatet av satsningen på internationaliseringen förutsätta en inte alltför tydlig sammankoppling med de politiska syftena. Detta är sannolikt en av förklaringarna till att många av de icke-statliga föreningarna och aktörerna fortsatt att verka trots ett stadigt ökat statligt intresse av att använda utbildning som en central beståndsdel i sin utlandsriktade kulturpolitik. Genom att använda sig av enskilda aktörer skapas ett avstånd från statens intressen och internationaliseringen kan därmed ske i en mer neutral klädnad.

Mikael Börjesson

Inledning

De allra flesta som ser namnen Goethe-Institut eller Alliance Française tänker nog direkt på språkkurser. Många vet även att dessa och liknande organisationer också har stora bibliotek och anordnar författaraftnar, konferenser och andra kulturevenemang. Flera av dessa organisationer, som till exempel Svenska Institutet, delar även ut stipendier till utländska studenter. Däremot kan dessa organisationer inte definieras som rena utbildningsinstitutioner, då de har ett bredare uppdrag, nämligen att i kulturellt hänseende representera den egna nationen utanför landets gränser, ofta med motiveringen att kunskap om andra länders kultur leder till ökad förståelse mellan världens folk.¹ Förutom att bidra till en ökad förståelse mellan världens folk hävdas att dessa instituts arbete kan ha en positiv inverkan på det egna landets utveckling. I en nyligen publicerad rapport om svenskans ställning i utlandet sägs till exempel följande: "att stödja svenskundervisningen utomlands är en väg att främja svenska intressen".² Små grupper av svensktalande utlänningar sägs vara viktiga för Sveriges kontakter med utlandet och därmed för den svenska politiken, ekonomin och vetenskapen i stort. Förutom denna praktiska nytta finns även ett större mål med verksamheten:

Att synliggöra svenskan och stärka dess ställning i andra länder bidrar därmed inte bara till de direkta kommunikationerna mellan svenskar och medborgare i dessa länder utan också till förståelse för Sveriges kulturella egenart och de värden, traditioner och sociala mönster som kännetecknar det svenska samhället.³

Även stiftelser som är mest kända för att ge ekonomiskt stöd för studier i utlandet har ofta denna kulturförmedlande aspekt. Exempelvis bestod Sverige-Amerika Stiftelsens verksamhet länge inte enbart i att fördela stipendier för studier i USA och Kanada, utan stiftelsen ägnade sig även åt allmän upplysningsverksamhet om Sverige i Nordamerika. Detta skedde exempelvis via den Svensk-Amerikanska nyhetsbyrå eller genom stöd till undervisning om Sverige i USA.⁴

Man kan konstatera att de stora organisationer som erbjuder språkkurser och som är verksamma inom internationellt student- och lärarutbyte inte enbart verkar inom utbildningssektorn. Snarare är alltid en dimension närvarande som vi kan kalla kulturspridning, kulturförmedling eller upplysningsverksamhet. Studier i utlandet sägs ofta öka den enskilde studentens förståelse för andra länder och kulturer samtidigt som de studenter som får stipendiet inte sällan betecknas som ambassadörer för sitt hemland och ofta ses som ett bra sätt att sprida en positiv bild av ett land utanför det landets gränser. Dessutom finns en stark koppling mellan språkundervisning i utlandet och spridandet av en nationell kultur. Institutioner som de redan nämnda Alliance Française och Goethe-Institut, men även Instituto Cervantes och British Council för att nämna de största, är ju som sagt inte enbart språkskolor, utan institut med ett uttalat syfte att i kulturellt hänseende representera den egna nationen utanför landets gränser. Man skulle alltså kunna säga att dessa institutioners uppdrag från hemlandet innehåller både den snävare aspekten språkutbildning och en vidare aspekt som vi skulle kunna benämna allmän kulturinformation.

¹ Ett talande exempel finns i *British Councils* strategidokument *Strategy 2010. Our Vision for the Future*: "Our purpose is to build mutually beneficial relationships between people in the UK and other countries and to increase appreciation of the UK's creative ideas and achievements. By creating ties between people in the UK and other countries through education and culture we break down barriers to understanding. We aim in this way to build lasting relationships based on trust, mutual understanding and respect. Because our work is for the long term we pay particular attention to young people." British Council, 2009, *Strategy 2010. Our Vision for the Future*. <http://www.britishcouncil.org/strategy-2010.pdf> (2011-08-29).

² *Svenskan i världen. Betänkande av utredningen om svenskundervisning i utlandet*, SOU 2007:9, Stockholm, s. 73.

³ SOU 2007, s. 73.

⁴ Blanck, Dag, 1989, *Sverige-Amerika Stiftelsen – De första sjuttio åren 1919–1989* Stockholm, s. 48–54, Blanck, Dag, 2008, "Scholars across the Seas: The American-Scandinavian Foundation and the Sweden-America Foundation in the Trans-Atlantic Exchange of Knowledge", i: *American Studies in Scandinavia*, 40:1-2, s. 110–125, s. 112.

Forskningsuppgiften: ett områdes framväxt under mellankrigstiden

Den korta genomgången ovan visar en sak: Det finns i dagsläget föreställningar om att språkundervisning i utlandet, stöd till internationella utbyten och ett spridande av kunskap om det egna landet i andra länder är gynnsamt för det egna landet och många av världens stater ger omfattande bidrag till denna typ av verksamhet.

Därmed uppstår en rad intressanta frågor av historisk karaktär: Varifrån kommer egentligen idén att en nation borde arbeta för språkundervisning och kunskaper om det egna landet i utlandet? Vilken typ av aktörer har medverkat till detta områdes framväxt och varför? Vilka är förhållandena mellan språkundervisning och internationella utbyten å den ena sidan och statlig politik och nationell självbild å den andra? Det är dessa frågor som denna rapport kretsar kring.

Tidsmässigt är rapporten avgränsad till perioden mellan 1880-talet och det andra världskriget. Tyngdpunkten ligger dock på tiden mellan de två världskrigen, det vill säga 1918–1939. Anledningen till detta är att det var först i och med det första världskrigets slut som flera europeiska stater började intressera sig för frågor om utbildning och språkundervisning i utlandet.

Perspektivet i den här rapporten är alltså ett överblicksperspektiv. I centrum står framväxten av den internationella kulturpolitiken som politikområde. Engagemanget för språkundervisning och utbyte är nämligen ingen isolerad företeelse, utan en del av en större trend. Det är under tiden mellan de båda världskrigen som ett nytt politikområde börjar ta form, nämligen det som i rapporten kommer att betecknas som "utlandsriktad kulturpolitik". Rapporten kommer alltså att via forskningslitteraturen ge en rudimentär överblick över det som kan kallas den utlandsriktade kulturpolitiken genes och utvecklades fram till det andra världskrigets utbrott. Detta var inte en företeelse som växte fram parallellt i de olika länder som behandlas. Snarare kan spridningen av den utlandsriktade kulturpolitiken betecknas som en internationell transferrörelse, där ett enskilt land övertog idéer och koncept från andra länder och transformerade dessa för att passa i den egna nationella kontexten.⁵ Fokus ligger härvidlag till viss del på de idéer som låg bakom och styrde de olika initiativen, men framför allt på de olika aktörerna i form av såväl statliga ministerier och institut, som privata föreningar och stiftelser.

Begreppen "Auswärtige Kulturpolitik" och "Public Diplomacy"

Denna rapport handlar alltså om framväxten av ett politikområde som hädanefter kommer att betecknas med termen "utlandsriktad kulturpolitik" där speciellt fokus kommer att ligga på utbildningens roll inom detta område. Innan den historiska genomgången kan det dock vara på sin plats att säga någonting om själva begreppet "utlandsriktad kulturpolitik".

Perioden mellan de båda världskrigen var som redan påpekats en tid, då en del europeiska stater på allvar började intressera sig för kultur och utbildning som utrikespolitiska verktyg. Hand i hand med detta myntades en rad uttryck för att beskriva denna företeelse, uttryck som än i dag präglar den forskning som utförs inom området. Det är därför befogat att kort gå in på den terminologi som används. Detta inte minst därför att de olika begrepp som etablerats har skillnader sinsemellan och därmed täcker olika områden.

I Tyskland etablerades uttrycket "Auswärtige Kulturpolitik" av historikern Karl Lamprecht som 1912 höll ett berömt tal om Tysklands behov av ett ökat kulturarbete i utlandet med titeln "Über auswärtige Kulturpolitik".⁶ Som Eckard Michels skriver propagerades denna typ av politik av en grupp intellektuella i det Wilhelmiska Tyskland som var motståndare till kejsarens aggressiva utrikespolitik. Kultur och vetenskap var, ansåg de, bättre ämnade än vapen att öka det tyska inflytandet utomlands.⁷ Dessutom ingick i denna diskussion även ett annat tema, nämligen att kunskap om den tyska kulturen i utlandet och andra länders i Tyskland inte skulle tjäna imperialism

⁵ För transfer generellt se Paulmann, Johannes, 1998, "Internationaler Vergleich und interkultureller Transfer. Zwei Forschungsansätze zur europäischen Geschichte des 18. bis 20. Jahrhunderts", i: *Historische Zeitschrift* band 267, s.649–685 eller Neunsinger, Silke, 2010, "Cross-over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem", i: *Historisk Tidskrift* 2010:1, s. 3–24.

⁶ Michels, Eckard, 2005, *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960*, München, s. 17.

⁷ Michels, Eckard, 2004, "Deutsch als Weltsprache? Franz Thierfelder, the Deutsche Akademie in Munich and the Promotion of the German Language Abroad, 1923–1945", i: *German History* 22(2), s. 206–228, s. 206.

och expansionism utan istället skulle verka för fred och förståelse mellan folken. Ett liknande tänkesätt som alltså dagens kulturinstitut förfäktar.

Efter första världskriget när Tyskland hade förlorat sina traditionella möjligheter till påverkan, det vill säga en stor armé och en stabil ekonomi, aktualiserades begreppet kulturpolitik eftersom kulturell påverkan av utlandet nu sågs som en rimlig väg för att öka Tysklands inflytande i världen. Även för debattörerna under tiden före och efter första världskriget stod klart att uttrycket "auswärtige Kulturpolitik" hade en i sig inneboende spänning som även debatterades livligt i Tyskland under mellankrigstiden. Denna diskussion rörde förstås förhållandet mellan kultur och politik. Var kulturpolitiken riktad mot utlandet till för att framhäva och bevara den egna kulturen, eller innebar den tvärtom att kulturen skulle användas som instrument för maktpolitiska syften? Den preussiske kulturministern C. H. Becker definierade kulturpolitik som ett medvetet användande av andliga värden i folkets och statens tjänst för att uppnå inre enighet och för konfrontation med andra folk.⁸ En liknande definition hade den tyske intellektuelle Eduard Spranger som även definierade kulturpolitikens olika verkningssätt nämligen inflytande över press och litteratur i utlandet, stöd till utlandstyskar och stöd till tyska skolor i utlandet, användande av religiös mission i politiskt syfte och akademiskt utbyte med mera.⁹ Som man ser fokuserar det tyska uttrycket i första hand medlet, det vill säga kulturen, och skiljer därför ut denna som ett separat område från klassisk diplomati eller ekonomiskt inriktad utrikespolitik.

Uttrycket "Public Diplomacy" som i första hand förekommer inom anglosaxisk forskning är av ett nyare datum och myntades av den nordamerikanske diplomaten Edmund Gullion 1965.¹⁰ Denna typ av diplomati brukar, fritt översatt, definieras som "en regerings kommunikationsprocess med en utländsk allmänhet med syftet att öka förståelsen för nationens idéer och ideal, institutioner och kultur samt nationella mål och aktuell politik".¹¹

Inom denna definition rymms alltså främst syftet med politiken, nämligen att öka sympatierna för den egna nationen i utlandet. Hur kommunikationen sker, eller vilka områden kommunikationen verkar är i sig inte det primära. Därför kan mycket rymmas inom konceptet "Public Diplomacy", allt ifrån statligt kontrollerad information via till exempel radio och TV riktad mot ett annat land till mer allmänt stöd åt till exempel dans, teater, musik och konst. Utställningar och mässor i utlandet som genomförs med statsstöd kan ses som en typ av Public Diplomacy, likaså kan undervisning, konferenser och så vidare falla under denna definition. Centralt för ovan nämnda definition är målgruppen. Kommunikationen sker inte mellan ländernas diplomater, utan direkt från den ena staten till den andra statens medborgare.¹² Därmed spelar, som Barthold C. Witte påpekat i en överblicksartikel, den statliga kulturpolitiken i sig en stor roll för hur ett land och dess medborgare uppfattas i andra länder eftersom de evenemang och verksamheter som staten stödjer tjänar som den främsta transportvägen för nationella självbilder utanför landets gränser.¹³ Att detta är en politik som delvis syftar till att "sälja in" nationen i utlandet är uppenbart och på senare tid har även begreppen "nation marketing" eller "nation branding" etablerat sig inom forskningsfältet.¹⁴

Förutom att ordet kulturpolitik innehåller en spänning mellan "politik" och "kultur" innehåller politikområdet även en annan spänning. Som vi har konstaterat syftar den statliga kulturpolitiken till

⁸ "Kulturpolitik heisst bewusste Einsetzung geistiger Werte im Dienste des Volkes und des Staates Zur Festigung im Innern und zur Auseinandersetzung mit anderen Völkern nach aussen" citerat i Düwell, Kurt & Werner Link, 1981, "Einführung", i: Kurt Düwell & Werner Link (Hg.), *Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur*, Köln, s. 1–5, s. 2.

⁹ Düwell & Link 1981, s. 2–3.

¹⁰ Manheim, Jarol B., 1994, *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy*, New York, s. 5.

¹¹ "...a government's process of communicating with foreign publics in an attempt to bring about understanding for its nation's ideas and ideals, its institutions and culture, as well as its national goals and current policies." Citerat i: Manheim 1994, s. 5.

¹² Se t.ex. Welch, David, 2003, "Cultural Propaganda", i: Nicholas J. Cull, David Culbert & David Welch (ed.), *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, s. 101–102 samt Cull, Nicholas J., 2003, "Public Diplomacy", i: Nicholas J. Cull, David Culbert & David Welch (ed.), *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, s. 327–328.

¹³ Witte, Barthold C., 1991, "Deutsche Kulturpolitik im Ausland: Ziele – Chancen – Grenzen", i: Karl-Dietrich Bracher, Manfred Funke & Hans-Peter Schwartz (Hg.), *Deutschland zwischen Krieg und Frieden. Beiträge zur Politik und Kultur im 20. Jahrhundert, Festschrift für Hans-Adolf Jacobsen*, Düsseldorf, s. 371–383, s. 373.

¹⁴ Begreppen "auswärtige Kulturpolitik" och "public diplomacy" kommer att behandlas närmare senare i denna rapport. För "nation marketing" se t.ex. Olins, Wally, 2002, "Branding the Nation - the Historical Context", i: *Brand Management* Vol. 9, No. 4–5, s. 241–248 och Fan, Ying, 2006, "Branding the nation: What is being Branded?", i: *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 12 No. 1, s. 5–14.

att påverka opinionen i ett annat land. Däremot får de verksamheter som kulturpolitiken verkar igenom inte ha en för tydlig avsändare. Det finns nämligen alltid en risk för att själva objekten för politiken, medborgarna i andra länder, kan uppfatta verksamheten som direkt propaganda. Detta är naturligtvis kontraproduktivt i ett sammanhang där syftet är att försöka väcka sympatier för det egna landet. Att detta var någonting som togs på allvar av de personer som arbetade med denna typ av politik finns det många belegg för. Eckard Michels påpekar till exempel att den kulturpolitiska avdelningen inom det tyska utrikesdepartementet efter det andra världskrigets utbrott var mån om att upprätthålla skillnaden mellan den direkta utlandspropagandan å ena sidan och språkundervisning som kulturpolitiskt arbete å den andra. Detta eftersom man menade att en person som kan ett språk automatiskt kommer att informera sig om vad som händer i det land där språket talas. En sådan person kan därför inte stå likgiltig inför det som sägs i landet. Om språkundervisningen däremot börjar kopplas ihop för direkt med propaganda finns det en risk för att personen orienterar sig bort från landet ifråga.¹⁵ Liknande argumenterade ledaren för det engelska British Council, Lord Lloyd när han 1940 menade att: "It is a fundamental paradox that the political effect of cultural propaganda increases in proportion to its detachment from political propaganda, no matter how honestly and candidly the latter may be conducted and however wide the evidence it may win."¹⁶ Liknande överläggningar stod enligt Nikolas Glover bakom att Svenska Institutet som grundades efter andra världskriget inte var en rent statlig institution, utan istället ett samarbete mellan staten och privata företag och organisationer.¹⁷

Sammanfattningsvis kan man alltså definiera den utlandsriktade kulturpolitiken som en politik ämnad att propagera för och sprida en positiv bild av det egna landet genom direkt kommunikation med invånarna i andra länder. Därvidlag är det viktigt för den verkande staten att se till att den själv inte står som direkt avsändare av informationen, utan istället försöker att agera i bakgrunden eftersom det alltid finns en risk för att arbetet ska uppfattas som otillbörlig propaganda av befolkningen i andra länder.

Trots att de skiljer sig något från varandra vad gäller tonvikt, så skulle jag vilja hävda att både "Auswärtige Kulturpolitik" och "Public Diplomacy" beskriver samma fenomen. Det handlar om hur stater, mer eller mindre direkt, sprider vad de anser vara nationell kultur och det egna landets värden och värderingar till en allmänhet i ett annat land.

Därmed borde stå tämligen klart vad som avses med "utlandsriktad kulturpolitik" i denna rapport. Termen betecknar verksamhet med syftet att sprida kunskap om en nation till medborgarna i ett annat land. Därvidlag skiljer sig denna verksamhet från direkt agitation eller propaganda i och med att den arbetar på ett mer indirekt sätt. Där utlandspropaganda kan ses som riktat spridande av information med ett speciellt syfte är utlandsriktad kulturpolitik istället inriktad på att väcka sympati och intresse för det egna landet genom kulturella aktiviteter, undervisning och liknande. Gränsen mellan de två aktiviteterna är dock ibland väldigt oskarp, vilket inte minst kommer att bli klart i denna rapport.

Bildningens och den högre utbildningens roll inom den utlandsriktade kulturpolitikens framväxt kommer att stå i centrum för denna rapport. Som antytts av inledningen ovan spelar främst språkundervisning i dagsläget en viktig roll för att profilera det egna landet och sprida dess kultur utomlands. Hur denna utveckling har sett ut historiskt sett är ett av denna rapportens teman. Ett annat tema som är direkt kopplat till utbildning har att göra med student- och lärarutbyte som även det kan kopplas både till den högre utbildningen och till den kulturpolitiska sfären. Därmed kommer andra aspekter av den utlandsriktade kulturpolitiken inte alls att beröras. Världsutställningar, internationella kongresser, annat kulturellt utbyte inom teater, musik, film, dans och litteratur, biblioteksutbyten och så vidare är dock naturligtvis även de verksamheter som har sin plats inom den utlandsriktade kulturpolitiken.

¹⁵ Michels 2005, s. 140–141.

¹⁶ Citerat i: Donaldson, Frances, 1984, *The British Council. The First Fifty Years*, London, s. 74.

¹⁷ Se Glover, Nikolas, 2009, "Imaging Community: Sweden in 'cultural propaganda' then and now", i: *Scandinavian Journal of History*, 34:3, s. 246–263.

Rapportens uppbyggnad

Rapporten är uppbyggd kronologiskt och täcker tiden mellan 1880-talet och 1940-talet. I kapitel 2 behandlas det som skulle kunna kallas kulturpolitikens föregångare, nämligen de icke-statliga föreningar som under slutet av 1800-talet gjorde till sin uppgift att sörja för språkundervisning utomlands. Här behandlas framför allt varför detta sågs som ett angeläget arbete och vem dessa strävanden riktades emot. Kapitel 3 behandlar 1910- och 1920-talen som kan sägas vara den tid då utlandsriktad kulturpolitik definierades och tog form. Här fokuseras de stora europeiska länder som kan sägas vara föregångare på området, nämligen Frankrike och Tyskland, samt något kortare ett par av de nygrundade europeiska staterna, nämligen Sovjetunionen och Tjeckoslovakien. Dessutom ges en kort beskrivning av hur detta påverkade de föreningar som behandlades i kapitel 2. Kapitel 4 är en jämförande exkurs mellan Tyskland och de skandinaviska länderna vad gäller stiftelser för studentutbyte och språklektorat i utlandet under mellankrigstiden. Under mellankrigstiden etablerades fascistiska diktaturer i Italien och Tyskland och i kapitel 5 beskrivs dels vad detta betydde för de redan existerande organisationerna, dels reaktionerna på denna politik i Storbritannien, USA och Sverige. Här ges även en kort utblick över utvecklingen på området efter det andra världskrigets slut.

Icke-statliga föregångare ca 1880 till första världskrigets utbrott

Föreningar för utbildning i utlandet: Frankrike, Tyskland och Italien

Enligt Gregory Paschalidis är det en vanlig missuppfattning att föreningar som verkar för en nationell kultur i utlandet har sitt ursprung i den europeiska kolonialismen och de europeiska staternas självpåtagna civiliseringsmission.¹⁸ Ambitionen att lära ut det egna språket och att undervisa andra om den egna kulturen skulle enligt denna tankefigur vara ett uttryck för en självbild där européerna såg sig själva som överlägsna andra folk.

I själva fallet är det så att endast en av de organisationer som grundades under den andra hälften av 1800-talet hade ett uttalat civilisatoriskt syfte, nämligen den franska föreningen Alliance Française.¹⁹ De andra ägnade sig i första hand inte åt att sprida det egna språket, utan de försökte att bevara det bland de grupper som emigrerat från landet. Även om alltså kolonialismen kan sägas vara en av rötterna till det som skulle komma att utvecklas till det internationella kulturpolitiska fältet var en ännu viktigare sådan alltså den europeiska emigrationen under 1800-talet.

Alliance Française grundades 21 juli 1883 i Paris med det uttalade syftet att sprida den franska kulturen för att civilisera omvärlden, främst de franska kolonierna. Detta syfte syns tydligt redan i de första stadgarna, där Alliance Française definierades som en "nationell förening för främjandet av det franska språket i kolonierna och utlandet".²⁰ Föreningen var religiöst och politiskt obunden, men var ett projekt med tydliga kopplingar till den franska staten och de franska bildade klasserna, då grundarna var politiker, diplomater, författare och akademiker.²¹ Målsättningen var att verka för det franska språkets spridande på flera olika sätt, främst genom att grunda och stödja franska skolor i utlandet och verka för kurser i franska till utlänningar. Man skulle även dela ut priser och stipendier samt uppmuntra publikationer av pedagogisk karaktär, publicera en tidskrift och ordna konferenser.²² Organisatoriskt bestod föreningen av en centralförening och ett stort antal lokalföreningar som var samlade under paraplybeteckningen Alliance Française. Föreningens verksamhet var redan från början globalt inriktad, vilket visade sig i att det inom föreningen inrättades 14 sektioner eller kommittéer som skulle ansvara för att övervaka situationen för det franska språket i olika delar av världen.²³ Man betonade även att det var viktigt att föreningen att hölls åtskild från officiella eller statliga organ.²⁴ Verksamheten skulle finansieras via medlemsbidrag.

Alliance Française var inte den första organisationen som spred det franska språket i utlandet. Nämnas kan den katolska missionsorganisationen Œuvre des Ecoles de l'Orient grundad 1855, vars

¹⁸ Paschalidis, Gregory, 2009, "Exporting national Culture: histories of Cultural Institutes abroad", i: *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 15, No. 3, s. 275–289, s. 277. Se även: Paschalidis, Gregory, 2008, *Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad*, paper presenterat vid 5th International Conference on Cultural Policy Research, Istanbul.

¹⁹ Därmed inte sagt att *Alliance Française* var den första föreningen i världen för internationell utbildning. Som tidigt exempel kan nämnas den brittiska föreningen *British and Foreign School Society* (grundad 1814) vars främsta syfte var att sprida det s.k. Lancaster-systemet i både Storbritannien och utlandet. Denna förening verkar dock inte ha grundat egna skolor och var framför allt inte aktiv vid spridandet av en speciell engelsk kultur i utlandet. För föreningens verksamhet utanför de brittiska öarna se bl.a. Newland, Carlos, 1991, "La educacion elemental en Hispanoamerica: Desde la independencia hasta la centralizacion de los sistemas educativos nacionales", i: *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 71, No. 2, s. 335–364, s. 343–344.

²⁰ På framsidan av det första numret av föreningens "Bulletin" är benämningen "Association nationale pour la propagation de la langue française dans les colonies et a l'etranger". Se: Bruézière, Maurice, 1983, *L'Alliance française. Histoire d'une institution*, Paris, s. 15.

²¹ Bruézière 1983, s. 11.

²² Bruézière 1983, s. 11.

²³ Dessa var: Brittiska öarna, Nederländerna/Belgien/Schweiz, Italien/Spanien/Portugal, Tyskland/Ryssland/Centraleuropa, Skandinavien, Nordafrika, Västafrika, Öst- och Centralafrika, Levanten och mellanöstern, Östasien, Stilla Havsregionen, Nordamerika, Centralamerika/Antillerna och Sydamerika. Bruézière 1983, s. 13–14.

²⁴ Bruézière 1983, s. 13.

verksamhet var religiöst motiverad och riktade sig främst mot Mellanöstern. Som namnet antyder var organisationen inriktad på att grunda franskspråkiga skolor eftersom detta ansågs som det bästa sättet att hålla samman franskspråkiga katolska minoriteter i det Osmanska riket.²⁵ En annan central organisation var den judiska samarbetsorganisationen Alliance israélite universelle, grundad 1860. Denna organisation bedrev skolverksamhet i mellanöstern och Nordafrika och var den andra största organisationen bakom franskspråkiga skolor i detta område.²⁶ Det ska framhållas att dessa skolor blev mycket populära och 1914 genomfördes cirka 10 procent av utbildningen i det Osmanska riket vid franska skolor.²⁷

Skillnaden mellan föreningarna är uppenbara. Cevre des Ecoles de l'Orient var i första hand en organisation för katolsk mission och Alliance israélite universelle ville främst hålla samman det judiska folket. Båda begränsade även sitt arbete till Mellanöstern och Nordafrika. Spridandet av det franska språket kom för dessa organisationer i andra hand. Alliance Française däremot hade som primärt syfte att sprida Frankrikes språk och kultur i hela världen, dock som namnet antyder, främst i de franska kolonierna. Föreningens förste generalsekreterare Pierre Foncin talade i detta sammanhang om att den militära erövringen av kolonierna måste följas av den moraliska dito. Denna "conquête morale" innebar i första hand att den inhemska befolkningen skulle undervisas i franska.²⁸

De andra stora nationella föreningarna som grundades under den andra hälften av 1800-talet hade inte samma uttalade civilisatoriska syfte och inte den inriktning mot att sprida det egna språket i kolonierna som Alliance Française hade. För den tyska föreningen Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande, samt den italienska Società Dante Alighieri var det primära inte att sprida nationens språk och kultur, utan istället att upprätthålla kontakten mellan det egna landet och de stora grupper tysk- respektive italiensktalande som befann sig utanför landets gränser. Som Gregory Paschalidis påpekar sammanfaller dessa föreningar med grundandet av de moderna nationalstaterna Tyskland och Italien och kan därför sägas vara uttryck för en föreställd gemenskap mellan människor som talade samma språk men där vissa befann sig inom och andra utanför den egna statens gränser.²⁹

Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande grundades 15 augusti 1881 i Berlin. Grundarna var främst höga akademiker och andra representanter för bildningsborgerligheten. Föreningens uttalade syfte var att stödja den kulturella autonomi bland de tyskspråkiga minoriteterna i Öst- och Sydosteuropa. Därutöver skulle man främja kontakterna med de tyska minoriteterna i Amerika, främst Sydamerika och dessutom verka för anskaffandet av ytterligare kolonier i Afrika.³⁰ Fokus låg dock på de tyska minoriteterna utomlands och paragraf 1 i föreningens stadgar slog fast att föreningens syfte var att "bevara tyskheten bland tyskarna utanför riket och att stödja dem i deras strävan efter att förbli eller återigen bli tyskar."³¹ Detta mål ämnade föreningen uppnå genom att inrätta och finansiera tyskspråkiga skolor och bibliotek i utlandet, genom att sprida skrifter på tyska och genom utgivandet av en periodisk tidskrift. I likhet med Alliance Française var Allgemeiner deutscher Schulverein organiserad i lokalföreningar, så kallade Ortsgruppen, och en central förening med säte i Berlin. En tredjedel av medlemsavgiften till de lokala föreningarna gick till den centrala föreningens verksamhet. Redan 1888 bestod föreningen av ca 400 lokala föreningar med totalt ca 40 000 medlemmar. Huvuddelen av föreningens medel gick under 1800-talets sista två decennier till att stödja de tyska minoriteterna i delar av den Österrikisk-Ungerska statsbildningen, främst Ungern och Siebenbürgen (dagens Rumänien). Föreningen agiterade även offentligt mot vad man kallade "Magyarisering" i Ungern vilket ledde till att den tyske rikskanslern Otto von Bismarck tog ställning mot föreningens arbete efter påtryckningar från Österrike.³² Föreningen hade alltså under denna tidiga fas inget statligt stöd, utan finansierades i likhet med Alliance Française via medlemsbidrag och stiftat kapital.

²⁵ Burrows, Mathew, 1986, "Mission civilisatrice: French Cultural Policy in the Middle East, 1860–1914", i: *The Historical Journal* 29:1, 109–135, s. 120.

²⁶ Burrows 1986, s. 121.

²⁷ Burrows 1986, s. 110.

²⁸ Bruézière 1983, s. 40.

²⁹ Paschalidis 2009, s. 278–279.

³⁰ Kloosterhuis, Jürgen, 1994, "Friedliche Imperialisten". *Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik, 1906–1918*, Frankfurt am Main, band 1, s. 297.

³¹ "die Deutschen ausserhalb des Reichs dem Deutschtum zu erhalten und sie nach Kräften in ihren Bestrebungen, Deutsche zu bleiben oder wieder zu werden, zu unterstützen.", citerat i Kloosterhuis 1994, band 1, s. 297.

³² Kloosterhuis 1994, band 1, s. 298.

Società Dante Alighieri grundades i Rom 1889 och höll sin första kongress i samma stad i mars 1890. Föreningens uttalade syfte var att försvara italienskheten (italianità) samt att sprida det italienska språket och den italienska kulturen i utlandet. Redan vid grundandet klargjorde föreningen att försvaret av Italiens språk och kultur riktade sig mot liknande aktiviteter från andra länder, främst Frankrike, Tyskland samt den "panslavistiska expansionen".³³ Detta är ett intressant faktum eftersom det visar att de nationalistiska föreningarna i ett land kunde leda till en motreaktion från ett annat. Beatrice Pisa nämner i sin undersökning en föregångarorganisation till Società Dante Alighieri vid namn Pro Patria som grundades i Trieste 1886 och som var en direkt reaktion mot den verksamhet som bedrevs av Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande i staden.³⁴ Försök att bevara "tyskheten" i ett område ledde i detta fall alltså till en reaktion med syftet att behålla "italienskheten" i detsamma.

I likhet med Alliance Française hade "La Dante" som föreningen kom att kallas, en klar antiklerikal och laicistisk framtoning.³⁵ Däremot var målgruppen inte främst de italienska kolonierna, utan de stora italienska befolkningsgrupperna utomlands. I likhet med många europeiska länder migrerade en stor del av Italiens befolkning under 1800-talet. Denna migration gick främst till olika stater i Europa, Sydamerika, Mellanöstern och Nordafrika. "La Dante" kom därför att koncentrera sin verksamhet till dessa delar av världen. Föreningens huvudverksamhet under 1800-talet var att verka för italienska skolor i utlandet. Som en följd av migrationen kom den italienska staten att finansiera ett stort antal skolor utanför landets gränser. Enligt Patrizia Salvetti handlade det om cirka 80 skolor som regeringen finansierade fullt ut, främst i Nordafrika, Albanien, Turkiet och Grekland. Därutöver subventionerade staten ytterligare cirka 190 skolor i Sydamerika och USA.³⁶ Till skillnad från den tyska skolföreningen som ofta donerade pengar direkt till skolorna verkade Società Dante Alighieri i första hand som en påtryckarorganisation gentemot regeringen för utbyggnad av det redan existerande skolväsendet i utlandet.³⁷ Ganska snart kom dock föreningen att även engagera sig i annat som rörde italienarna utomlands. Detta kunde vara allt ifrån italienska fester, italienska tidningar till försök att bibehålla "italienskheten" hos den andra generationens italienare i utlandet. Föreningen skulle enligt dess vice ordförande Ernesto Nathan ge utlandsitalienarna deras "moraliska bröd".³⁸

Runt sekelskiftet 1900 fanns Società Dante Alighieri representerat i de länder där det fanns en större mängd emigrerade italienare. Det största antalet lokalkommittéer (comitati) hade föreningen i Nordafrika (Tunisien, Egypten och Libyen), Grekland, Latinamerika (Brasilien och Argentina) samt i USA och Schweiz.³⁹

Skandinaviska föreningar för utbildning i utlandet

De skandinaviska länderna tog stort intryck av de föreningar som grundats i Tyskland, Frankrike och Italien under 1800-talet. I både Norge, Sverige och Danmark grundades under 1900-talets första decennium föreningar med liknande målsättningar. Dessa kom dock av flera anledningar att få en delvis annan inriktning än de större föreningarna i Kontinentaleuropa.

Först ut i Skandinavien var Danmark, där föreningen De danske atlantehavsöer grundades redan 1902. Som namnet visar var detta en förening vars syfte var att stärka förbindelserna mellan Danmark och de "fjärran riksdelarna", det vill säga Färöarna, Island, Grönland och de öar i Västindien som vid denna tidpunkt tillhörde Danmark. Föreningens främsta organ var tidskriften "Atlanten" som publicerades från och med 1904. Föreningens arbete mattades av under 1910-talet. Främst på grund av att de västindiska öarna såldes 1916 och Island blev en egen stat 1918.⁴⁰ Istället för att lägga ned föreningen beslutades att dess syfte skulle omformuleras och dess arbetsområde utökas. Den 30 april 1919 döptes därför De danske atlantehavsöer om till Dansk Samvirke, en

³³ Salvetti, Patrizia, 1995, *Immagine nazionale ed emigrazione nella Società "Dante Alighieri"*, Rom, s. 13–14.

³⁴ Pisa, Beatrice, 1995, *Nazione e politica nella Società "Dante Alighieri"*, Rom, s. 19.

³⁵ Pisa 1995, s. 30.

³⁶ Salvetti 1995, s. 15.

³⁷ Se Salvetti 1995, s. 18–25. Se även Pisa 1995, s. 43–46.

³⁸ Se Salvetti 1995, s. 27–28 & s. 31.

³⁹ För en närmare beskrivning av var och när de enskilda lokalkommittéerna grundas se Salvetti 1995, s. 45–78.

⁴⁰ Kamp, A., 1944, *Dansk samvirke. De første 25 aar 1919–30. April 1944*, Köpenhamn, s. 10.

förening som mer liknade det norska Nordmanns-Forbundet och den svenska Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Dansk samvirke hade även den det huvudsakliga syftet att stärka förbindelserna mellan Danmark och de i utlandet levande danskarna. Föreningen skulle även sprida kunskap om den danska kulturen i utlandet, stödja aktiviteter som tjänade till samverkan på det ekonomiska området samt lämna gratis upplysningar om Danmark till intresserade personer.⁴¹ Från och med 1920 publicerades en egen tidskrift med namnet "Danmarksposten"⁴² och föreningen inrättade även ett sekretariat som gav vägledning för utvandrande danskar och danskar som ville återvända till hemlandet.

Den norska föreningen Nordmanns-Forbundet grundades den 21 juni 1907 i Kristiania. Bland grundarna märktes förläggaren F. G. Gade och professorn i folklivsforskning Moltke Moe. Även de andra grundarna kom ur samhällets övre skikt. 1905 hade Norge blivit självständigt i och med att unionen med Sverige upplöstes och ett av den nya föreningens mål var att främja den norska nationalismen inom landet och att överkomma den lokalpatriotism (bygdefölelse) som man hävdade fanns i landet. Det andra stora målet var att verka för nationell enighet mellan norrmän inom Norge och norrmännen utomlands och att ena norrmännen i världen i en gemensam ansträngning för norsk kultur och norska intressen. Odd Lovoll har beskrivit den grundläggande idén bakom Nordmanns-Forbundet som en idé om ett "större Norge" till vilket alla människor med norsk ursprung räknades.⁴³ Liksom i fallet med de redan nämnda tyska och italienska föreningarna var för Nordmanns-Forbundet den norska nationen större än den nygrundade norska staten. Även när det gällde arbetssätt fanns stora likheter mellan föreningarna. Nordmanns-Forbundet var även det organiserat som en centralförening med ett stort antal lokalföreningar både i och utanför Norge och dess främsta kommunikationskanal var en tidskrift med titeln "Meldinger fra Nordmanns-Forbundet".⁴⁴ Däremot skiljde sig Nordmanns-Forbundet från Allgemeiner deutscher Schulverein och Società Dante Alighieri vad gällde geografiskt fokus. Den stora gruppen norskättade utanför Norge fanns nämligen varken i Europa eller i Asien, utan i Nordamerika och i centrum för förbundets arbete stod därför redan från början de norska emigranterna till Nordamerika och deras ättlingar. Detta visar sig inte minst i föreningens medlemstal. 1909 hävdade föreningen ett medlemstal på ca 15 000 medlemmar, varav endast ca 3 procent var individuella, det vill säga enbart medlemmar i Nordmanns-Forbundet. Resten var medlemmar i en till förbundet ansluten lokalförening. En tredjedel av alla förbundets medlemmar tillhörde en enda lokalförening, nämligen "Sons of Norway" i Minneapolis. Nordmanns-Forbundets medlemstal ökade kraftigt under de första tio åren och 1917 hade föreningen 50 894 medlemmar varav 6 225 individuella och de andra i 107 olika anslutna föreningar. 52 procent av förbundets medlemmar bodde i Norge och 45 procent i Nordamerika.⁴⁵

Den svenska föreningen Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet med säte i Göteborg grundades den 3 december 1908, endast ett år efter Nordmanns-Forbundet. I likhet med alla tidigare föreningar kom initiativet till denna även det ur samhällets övre skikt. Drivande kraft bakom tillkomsten var Vilhelm Lundström, professor i klassiska språk i Göteborg, och prästen och riksdagsmannen Per Pehrsson. Klart är att de tyska och italienska föreningarna fick tjäna som förebilder för Riksföreningen. Vid ett av de möten som föregick föreningens grundande visade nämligen Vilhelm Lundström i sitt inledningsanförande på den betydelse Allgemeiner deutscher Schulverein och Società Dante Alighieri hade för att hålla samman de tyska och italienska grupperingarna i utlandet. Sverige däremot, konstaterade han, hade inget liknande.⁴⁶

Riksföreningen kom inledningsvis att ha en annan inriktning än Nordmanns-Forbundet. Man bestämde nämligen att föreningens arbete främst skulle gälla de svenska utlandskolonierna i Europa. Arbetet skulle också begränsas till bildningsinitiativ som föreläsningar för de vuxna och aftonskolor för barnen.⁴⁷ Anledningen till att man till en början valde att inte arbeta mot svenskarna i USA kan förklaras med att det i Europa fanns betydande svenskspråkiga minoriteter utanför landets gränser.

⁴¹ Se föreningens stadgar som finns tryckta i Kamp 1944, s. 32–34.

⁴² Kamp 1944, s. 35–41.

⁴³ Lovoll, Odd S., 2007a, "A Greater Norway", i: *The Norseman No. 1* - 2007, s. 6–31, s. 6–7.

⁴⁴ Lovoll 2007a, s. 17–18.

⁴⁵ Lovoll 2007a, s. 29–31.

⁴⁶ Limberg, Lennart, 2008a, "Föreningens bakgrund och tillkomst", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 15–40, s. 22.

⁴⁷ Limberg 2008a, s. 22.

Detta gällde främst de sedan länge existerande minoriteterna i Finland och Estland, men även Tyskland, där det fanns betydande kolonier av utvandrade svenskar. Mest präglades dock Riksföreningens arbete av situationen för de svenska minoriteterna i Finland och Estland. Vilhelm Lundströms fru, Enni Lundström, var finlandssvenska och Vilhelm Lundström själv reste mycket runt bland de svenskspråkiga grupperna i båda länderna. Det verkar ha varit dessa resor som övertygade honom om att de svenskspråkiga minoriteterna utomlands behövde en bättre kontakt med Sverige.⁴⁸

Riksföreningen för svenskhetsens bevarande i utlandet hade redan tidigt fokus på utbildningssektorn och främst på svenska skolor i utlandet. Den huvudsakliga anledningen till detta var den centrala roll som föreningen tillmätte det svenska språket för sitt arbete. Detta visas inte minst i följande uppmaning, riktad i första hand till de läsare av *Allsvensk samling* som bodde utanför Sverige:

Tala blott ditt svenska modersmål så ofta det är möjligt! Tala det alltid i din familj! Älskar du själv dina fäders språk, skola äfven de bland dina familjemedlemmar som ej till äfventyrs kunna det, också småningom lära sig det! Tala Svenska med dina barn! De ha rätt att få lära sina förfäders språk, och detta språk ha rätt till dem. I festligt lag bland landsmän tala aldrig annat språk än svenska! Ingen fest är svensk, om ej det svenska språket ljuder där, offentligt och enskildt. Kom ihåg att språket är den härligaste arfvedel och att det tillhör alla lika – fattige och rike, lärde och olärde, svenskar hemma och svenskar i förskingringen! Det är det stora gemensamma, som inga haf och inga politiska eller sociala gränser kunna splittra eller förinta, om vi själfva vilja värda och behålla det. Mins Viktor Rydbergs ord: "Till ariskt blod, det renaste och äldsta, till svensk jag vigdes af en vänlig norna!"⁴⁹

Riksföreningens första år blev svåra och först 1914 inleddes en konsolidering av föreningens verksamhet. Organisatoriskt började den då anta det i Europa vanligt förekommande mönstret med en central förening i Göteborg och en rad lokalföreningar inom och utom landet. 1914 utkom även det första numret av föreningstidskriften "*Allsvensk samling*" som skickades ut till alla medlemmar.⁵⁰ Det första världskrigets slut sammanföll med föreningens tioårsjubileum 1918. I samband med jubileet inrättades en jubileumsfond på som skulle komma att ge föreningen en stabilare ekonomisk grund än den dittills haft.⁵¹ Från år 1919 finns en uppställning över föreningens stöd till olika verksamheter bevarad och denna visar tydligt att tonvikten på föreningens arbete låg inom utbildningssektorn. Bidrag utgick främst till svenska skolor i Tyskland och Finland samt till skolmaterial åt den svenska kolonin i Bompland i Argentina. Därutöver fick svenska bibliotek och utlandssvenska kulturföreningar, som föreningen "*Den svenska odlingens vänner*" i Estland, ekonomiska bidrag från Riksföreningen.⁵²

Sammanfattning

De föreningar som grundades mellan 1880-talet och första världskrigets utbrott var olika i många avseenden. *Alliance Française* och *De danske atlantehavsöer* riktade sitt arbete främst mot kolonier eller andra områden som kontrollerades av den egna nationen, medan *Allgemeiner deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande* och Riksföreningen för svenskhetsens bevarande i utlandet fokuserade på minoriteter i närområdet men utanför den egna statens gränser. *Società Dante Alighieri* och *Nordmanns-Forbundet* riktade sina insatser i första hand mot grupper som relativt nyligen emigrerat och som både befann sig utanför den egna statens gränser och geografiskt sätt längre bort än i ett grannland. Trots dessa skillnader i geografisk fokus uppvisar alla ovan nämnda organisationer många likheter vad gäller organisationsformen. Alla är de föreningar grundade av människor från samhällets övre skikt, främst akademiker, parlamentariker och andra personer med höga befattningar inom statsförvaltningen. Alla föreningar delar dessutom organisationsformen med en centralförening och ett stort antal anslutna lokalföreningar. När det

⁴⁸ Limberg 2008a, s. 38.

⁴⁹ *Allsvensk Samling* nr 4, 15 februari (1915), s. 6.

⁵⁰ Limberg, Lennart, 2008b, "Med Vilhelm Lundström i Ledningen, åren 1908 till 1923", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 41–76, s. 49–50.

⁵¹ Limberg 2008b, s. 52.

⁵² Limberg 2008b, s. 55.

gäller ekonomin är det påfallande att ingen av föreningarna fick något nämnvärt ekonomiskt stöd från respektive statsförvaltning under denna tidiga fas. Överhuvudtaget verkar de europeiska staterna ha varit ointresserade av det arbete som dessa föreningar utförde utomlands och den tyska skolföreningen motarbetades till och under en period av den tyske rikskanslern.

En central roll för huvuddelen av de föreningar som behandlats ovan spelade språket och språkundervisningen. Språkundervisning var för Alliance Française det främsta sättet att sprida den franska kulturen och för Allgemeiner deutscher Schulverein och den svenska Riksföreningen var stöd till skolor i utlandet en central del av verksamheten. Società Dante Alighieri ägnade även de mycket kraft åt att påverka den italienska regeringens stöd till italienska skolor i utlandet. Rent allmänt kan man alltså konstatera att föreningarna såg bildning i allmänhet och skolväsendet och språkundervisning i synnerhet som det främsta verktyget för att bevara den nationella identiteten bland folkgrupperna utanför landets gränser.

Initiativ till en statlig utlandsriktad kulturpolitik under 1910- och 1920-talen

Tiden kring det första världskriget kan beskrivas som den tid då de europeiska staterna på allvar började intressera sig för undervisnings- och kultursektorn som ett verksamhetsfält för utrikespolitiken. Även om ansatser till en förändring kan skönjas redan åren innan det första världskriget så är den existerande forskningen på området enig i att det är först efter kriget som staten får en central roll för utformandet av den sektor man kan kalla utlandsriktad kulturpolitik. Denna form av politik har relativt oklara konturer och olika syften beroende på vilken stat man talar om. Vilka statliga institutioner ägnade sig åt denna verksamhet och vilka områden ansågs som extra viktiga? Följande exempel från Tyskland, Frankrike, Sovjetunionen och Tjeckoslovakien är inte tänkta att ge en fullständig överblick över situationen i världen, eller ens i Europa, utan är snarare tänkt just som exempel på hur olika de europeiska staterna valde att organisera sin utlandsriktade kulturpolitik.

De gamla stormakterna: Frankrike och Tyskland

Ett av de tydligaste exemplen på det ökade statliga intresset för utlandsriktad kulturpolitik under mellankrigstiden är Frankrike. Enligt Victoria Znined-Brand inledde den franska staten sin utlandsriktade kulturpolitik redan innan det första världskriget i och med grundandet av en avdelning med namnet Service des Ecoles et Œvres françaises à l'Etranger inom det franska utrikesdepartementet. Avdelningens uppdrag var att förmedla service till de franska skolorna utomlands och Znined-Brand ser i detta ett franskt bemötande av de konkurrerande stormakternas politik. Tysklands, Storbritanniens och Italiens expansion i världen skulle motverkas genom ett aktivt stöd till det franska språket utomlands. Ungefär kring samma tid började den franska staten att verka för grundandet av franska institut vid utländska universitet som till exempel Institut Français i Madrid, som grundades 1909. 1914 anställdes de första kulturattachéerna vid de franska ambassaderna.⁵³

Det var dock först efter det första världskriget som den franska staten inledde en mer samlad kulturpolitik. 1920 omorganiserades Service des Ecoles et Œvres françaises à l'Etranger till Service des Œvres Françaises à l'Etranger och fick ett bredare uppdrag än tidigare, nämligen att verka för den franska kulturella expansionen. Parallellt med detta inrättades inom utrikesdepartementet nya avdelningar för kulturellt utbyte och dokumentation. Denna verksamhet expanderade under hela mellankrigstiden. Personalstyrkan inom Service des Œvres Françaises à l'Etranger ökade till exempel från två till tolv personer mellan 1914 och 1930-talet och budgeten ökade från 4,5 miljoner till 70 miljoner franc under samma period.⁵⁴

I Tyskland tog utvecklingen av en statlig utlandsriktad kulturpolitik fart efter första världskriget. Detta berodde enligt Eckard Michels delvis på en överdriven uppfattning inom den tyska statsförvaltningen gällande den roll som propaganda hade spelat när det tyska kejsardömet besegrades 1918. Inom det tyska utrikesministeriet inrättades därför 1920 en avdelning speciellt inriktad på utlandstyskar och allmänna kulturella angelägenheter. Denna "Abteilung für Deutschtum im Ausland und kulturelle Angelegenheiten" kallades ofta med ett kortare namn för

⁵³ Znined-Brand, Victoria, 1999, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik: Eine Vergleichende Analyse. Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945*, Frankfurt am Main, s. 28–29

⁵⁴ Znined-Brand 1999, s. 29–30.

”Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes”.⁵⁵ Att utlandsskolor och bildning var denna avdelnings främsta arbetsområde kan illustreras med att den i de tidiga planerna kallades ”tysk vetenskap och tyska skolor i utlandet” för att sedan förses även med ansvar för konst och böcker i utlandet.⁵⁶ Oftast verkade denna avdelning inom utrikesdepartementet främst genom att ge finansiellt och organisatoriskt stöd till privata organisationer, exempelvis åt Deutsche Akademie (grundad 1923) som arbetade med att utbilda språklektorer och att skicka dem till utlandet.⁵⁷

En annan för den Tyska staten viktig del av den utlandsriktade kulturpolitiken var det akademiska utbytet med utlandet. Främsta anledningen till detta var en ökad fokus på studiet av andra länder under efterkrigstiden. Inrättandet av speciella institut för ”Auslandsstudien” gick tillbaka på en utredning gjord av Carl Heinrich Becker inom det preussiska bildningsministeriet. I denna ”Denkschrift über die Förderung der Auslandsstudien” förespråkades en utbyggnad av studiet av utlandet både för ökad kännedom om andra länder inom den tyska universitetsvärlden, men också som en praktisk utbildning för stats- och privatanställda som skulle arbeta utomlands.⁵⁸ För detta syfte inrättades 1925 den statliga Alexander Von Humboldt-Stiftung som dels skulle göra det möjligt för tyska studenter att studera utomlands och del för utländska studenter att studera i Tyskland.⁵⁹ Även privata organisationer som ägnade sig åt studentutbyte som Akademischer Austauschdienst i Heidelberg (grundad 1924) erhöll under 1920-talet stöd från både det preussiska utbildningsministeriet och det tyska utrikesministeriet.⁶⁰

De nya staterna: Sovjetunionen och Tjeckoslovakien

Första världskriget hade förändrat Europas karta då många nya stater hade grundats i och med de gamla imperiernas fall. Den viktigaste av dessa var utan tvekan den nygrundade Sovjetunionen. Under åren 1922 och 1923 lades i detta land grunden till en statlig inrättning för kulturella kontakter, liknande de tyska och franska initiativen genom skapandet av en central kommission med namnet Den centrala informationsbyrån.⁶¹ Denna byrås uppgifter var framför allt utbyte med utlandet på det konstnärliga området, bokutbyte med utländska institutioner och främjandet av vetenskapliga kontakter med utlandet. Däremot verkar språkundervisning inte ha varit del av arbetet, vilket kan förklaras med att den traditionella koppling mellan språk, kultur och nationalism som fanns i länder som Tyskland, Frankrike och Sverige, inte hade någon plats i den kommunistiska Sovjetunionen. Den sovjetiska utlandsriktade kulturpolitiken kunde inte heller hänvisa till en gammal, i utlandet känd kulturtradition. Istället syftade arbetet till att förändra den negativa bilden av Sovjetunionen som fanns i andra länder. Informationsbyråns ledare Olga Kamneva skrev 1925 att det i utlandet existerade en snedvriden bild av Sovjetunionen som ett barbarland, där kulturen gått under. Hennes avdelnings uppgift var det därför att ge information om Sovjetunionens kulturella ansträngningar för att motverka fördomar och göra det möjligt för människor i utlandet att ta Sovjetunionens kulturliv på allvar.⁶² Dessutom fanns det en annan sida av den utlandsriktade kulturpolitiken som var av praktisk nytta för kommunismens utveckling. Enligt Lenin var nämligen kontakter med det tekniskt mer utvecklade utlandet nödvändigt för Sovjetunionens tekniska utveckling och Olga Kamneva argumenterade på liknande sätt för nödvändigheten av ett intensivt utbyte med utlandet på det vetenskapliga området.⁶³ För Sovjetunionen syftade den utlandsriktade kulturpolitiken alltså främst till att ge utlandet en positiv bild av den kommunistiska staten samt att odla vetenskapliga kontakter med andra stater för att kunna tillgodogöra sig deras vetenskapliga framsteg.

⁵⁵ För inrättandet av denna avdelning se: Düwell, Kurt, 1981, ”Die Gründung der kulturpolitischen Abteilung im Auswärtigen Amt 1919/20 als Neuanatz. Inhaltliche und organisatorische Strukturen der Reform auswärtiger Kulturpolitik nach dem Ersten Weltkrieg”, i: Kurt Düwell & Werner Link (Hg.), *Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur*, Köln, s. 46–71.

⁵⁶ Se Düwell 1981, s. 51–54.

⁵⁷ Michels 2004, s. 206–207.

⁵⁸ Laitenberger, Volkhard, 1976, *Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik. Der Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) 1923–1945*, Göttingen, s. 13.

⁵⁹ Laitenberger 1976, s. 19–21.

⁶⁰ Laitenberger 1976, s. 18.

⁶¹ Lersch, Edgar, 1978, *Die auswärtige Kulturpolitik der Sowjetunion in ihren Auswirkungen auf Deutschland 1921–1929*, Frankfurt am Main, s. 58–59.

⁶² Lersch 1978, s. 63–64.

⁶³ Lersch 1978, s. 62–63.

En nygrundad stat som även den gjorde en stor satsning på kulturpolitik riktad mot utlandet var Tjeckoslovakien. Tomáš Masaryk som blev landets förste president efter självständigheten 1918, hade redan 1895 konstaterat att framtidens diplomati skulle komma att vara mer offentlig och att litteratur, utbildning och handel skulle komma att spela en allt större roll för internationella relationer.⁶⁴ När Tjeckoslovakien väl var grundat blev kulturpolitiken mot utlandet viktig för att skaffa den nygrundade staten en plats i det internationella samfundet. I statens instruktioner slogs fast att propagandan mot utlandet syftade till att stärka Tjeckoslovariens kulturella, ekonomiska och politiska position i utlandet, att underlätta för utrikespolitik och handel samt att se till att landets andliga framsteg inom vetenskap och konst blev kända i utlandet.⁶⁵ Som Oscar Österberg har visat riktades denna politik inte bara mot de europeiska stormakterna, utan även mot mindre länder som Sverige. Då Sverige inte var en stat med stor politisk makt och då handeln mellan Tjeckoslovakien och Sverige inte var särskilt stor, kommer Österberg till slutsatsen att den Tjeckoslovakiska politiken främst syftade till att legitimera den nya staten internationellt samt att skapa en positiv bild av landet i Sverige. Därmed kan den Tjeckoslovakiska politiken sägas vara ett tidigt exempel på utlandsriktad kulturpolitik som direkt riktades mot befolkningen i ett annat land.⁶⁶

De nationella föreningarnas förhållande till den statliga politiken

Perioden mellan de båda världskrigen kom att förändra förutsättningarna för de föreningar som ägnade sig åt nationella minoriteter och språkundervisning utomlands. Inte minst den ökade statliga aktiviteten påverkade föreningarna i grunden.

Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande är ett bra exempel på hur den förändrade situationen efter det första världskriget påverkade föreningssektorn. Den 12 juni 1908 hade föreningen bytt namn och kallade sig i fortsättningen Verein für das Deutschtum im Ausland. Detta betydde inte att man ändrade sitt arbets sätt, fortfarande stod stöd till tyska skolor i utlandet såsom förmedling av tyska lärare och tyskt undervisningsmaterial och utgivandet av en föreningstidskrift i centrum. Däremot ville föreningen utöka sitt verkningss område till att gälla alla tyskar i hela världen, och inte enbart minoriteterna i närområdet.⁶⁷ Därmed ställde sig föreningen bakom den ekonomisk-kulturella "världspolitik" som blivit officiell tysk utrikespolitik under kanslern Bethmann Hollweg. Under perioden precis innan första världskriget ökade medlemstalet och 1914 hade föreningen ca 58 000 medlemmar. Vid krigsslutet 1918 var de ca 62 000.

En rad intressanta förändringar äger rum inom föreningen under 1900-talets första år. En av dem var ett ökat samarbete med statliga aktörer. Föregångare var lokalföreningen i Hamburg som redan 1905 fått pengar ur staden Hamburgs kassa för att stödja tyska skolor i utlandet, "på sådana ställen som var viktiga för den tyska handeln".⁶⁸ Det statliga bidraget kan alltså ses som ett led i den handelsinriktade hamnstaden Hamburgs handelspolitik. 1911 inrättade föreningen även en stipendiefond för att utlandstyskar skulle kunna studera vid tyska universitet, även det ett nytt sätt att knyta de tyskspråkiga i utlandet närmare Tyskland. En annan nyhet var de gruppresor för föreningens medlemmar som startades 1913. Föreningens sociala sammansättning förändrades också. Den lämnade nu sakta den bildningsborgerliga sfären eftersom många av de nya medlemmarna var militärer och köpmän.⁶⁹ Innan 1914 såg alltså framtiden ljus ut för föreningen, då man här kan ana början till utökning av verksamhetsområdet. Under första världskriget utvecklade sig föreningen i chauvinistisk riktning då den 1915 valde en ordförande som även hade en ledande position inom Alldeutscher Verband, en organisation som arbetade för ett större Tyskland och som ställde krav på ett utökat tyskt territorium efter vunnit krig. Under kriget medverkade föreningen i

⁶⁴ Österberg, Oscar, 2004, *The Promotion of a New State. A Study of the Czechoslovak Public Diplomacy in Sweden, 1920–1938*, opubl. PhD-avhandling, EUI, Florens, s. 72.

⁶⁵ Österberg 2004, s. 85.

⁶⁶ Österberg 2004, s. 5–6 & s. 308–315.

⁶⁷ Kloosterhuis 1994, bd. 1, s. 313.

⁶⁸ Kloosterhuis 1994, bd. 1, s. 311.

⁶⁹ Kloosterhuis 1994, bd. 1, s. 313–314.

propagandakampanjer och genomförde bland annat en mobiliseringskampanj bland de tyska minoriteterna i Sydamerika.⁷⁰

Efter den tyska förlusten i första världskriget såg däremot allting annorlunda ut, ett faktum som delvis kan förklaras med att den nya Weimarrepublikens politiker ville ta avstånd från de organisationer som verkat för ett Stortyskland under kejsardömet. Verein für das Deutschtum im Ausland kom under hela mellankrigstiden att föra en tynande tillvaro som främst berodde på att den utkonkurrerades av den nygrundade kulturavdelningen inom utrikesministeriet som även den började bedriva lärarförmedling och stöd till tyska skolor i utlandet. Den lilla stipendieverksamhet som föreningen ägnade sig åt kunde inte heller den mäta sig med den statsstödda Alexander von Humboldt-Stiftung. Även när det gällde kontakten med tyskarna i utlandet tappade föreningen mark när ett museum och forskningsinstitut för utlandstyskheten öppnades 1917 i Stuttgart. Denna organisation hade till skillnad från Verein für das Deutschtum im Ausland ett starkt stöd från både den tyska staten och staden Stuttgart och därmed en ojämförligt bättre ekonomi. Allt detta sammantaget gjorde att föreningen inte spelade någon nämnvärd roll inom mellankrigstidens tyska politik.⁷¹

Även Societ  Dante Alighieri var positivt inställd till kriget. Tillsammans med andra politiska aktörer från irrendist-rörelsen (en rörelse som ansåg att alla områden utanför Italien där italienska pratades borde ingå i staten Italien) propagerade föreningen under 1914 för att Italien borde gå med i kriget på ententens sida. Anledningen till en intervention var uppenbar: Många av de områden som beboddes av italienare tillhörde 1914 Österrike-Ungern, såsom Trieste, Istrien, Dalmatien och Zara. 25 maj 1915 gav föreningen ut "Manifesto della Dante per la nostra Guerra" i vilket man förordade en intervention. Denna skrift kom under krigsåren att följas av många andra propagandaskrifter och andra propagandaaktiviteter riktade mot befolkningen i de  tr dda områdena.⁷² Men den propaganda som "La Dante" spridde under första världskriget riktade sig inte bara mot närområdet, utan föreningen använde även sitt nät av lokalföreningar för att sprida propaganda bland emigrerade italienarna i andra delar av världen.⁷³

Alliance Fran aise hade under första världskriget agerat på ett liknande sätt som den tyska skolföreningen och "La Dante" i Italien. Föreningen hade varit aktiv inom den franska utlandspropagandan och hade under kriget publicerat tidskriften "Bulletin P riodique d'information" som informerade utlandet om händelserna i Frankrike.⁷⁴ Från och med krigsutbrottet publicerade Alliance Fran aise även en "Bulletin de Guerre" som var avsedd att spridas både inom och utanför landets gränser. Syftet med denna tidskrift var enligt Maurice Bru zi re att visa att den franska moralen var obruten. Bru zi re påtalar också det innovativa sätt på vilket denna propagandaskrifts existens motiverades med hänvisning till föreningens syfte. Frankrikes deltagande i kriget, så argumenterade man, var nämligen nödvändigt inte bara för att försvara nationen, utan även den eviga rättvisan, civilisationen och folkens frihet. Dessa i sin tur var nödvändiga förutsättningar för spridandet av det franska språket i utlandet.⁷⁵ Att verka för det franska språket blev alltså en aktion mot barbariet, för demokratin och friheten och f r det rättfärdigade kriget mot Tyskland.

Efter kriget utvecklades däremot Alliance Fran aise i motsatt riktning jämfört med sin tyska motsvarighet. Till exempel växte medlemsantalet kraftigt. 1922 hade föreningen ca 100 000 medlemmar, redan det ett högt medlemsantal. 1931, endast nio år senare, var denna siffra uppe i 500 000.⁷⁶ Föreningen tilldelades även betydande statsanslag f r sin verksamhet med start 1920. Detta  r fick man 350 000 franc från inrikesministeriet och 400 000 franc från utrikesministeriet.⁷⁷ Alliance Fran aise integrerades alltså i den franska kulturpolitiken på ett annat sätt än den tyska föreningen. Även om spr kkurserna även i fortsättningen stod i centrum för arbetet gjorde det höga medlemstalet och det statliga stödet att Alliance Fran aise kunde utöka sin verksamhet. Föreningen anordnade bland annat större internationella kongresser och 1931 deltog den till exempel med en paviljong vid den stora kolonialutst llningen utanför Paris.⁷⁸

⁷⁰ Kloosterhuis 1994, bd. 1, s. 315–316.

⁷¹ Kloosterhuis 1994, bd. 1, s. 316 & 351–354.

⁷² Pisa 1995, s. 313 & s. 318–334.

⁷³ F r en detaljerad beskrivning av utlandspropagandan se Salvetti 1995, s. 177–188.

⁷⁴ Bru zi re 1983, s. 80.

⁷⁵ Bru zi re 1983, s. 81–82.

⁷⁶ Bru zi re 1983, s. 99.

⁷⁷ Bru zi re 1983, s. 85.

⁷⁸ Bru zi re 1983, s. 95–96.

Skillnaden mellan den tyska och den franska föreningens utveckling är slående och har säkerligen många olika orsaker. Den huvudsakliga anledningen till att Alliance Française kunde expandera samtidigt som Verein für das Deutschtum im Ausland tappade i betydelse var säkerligen deras förhållande till respektive stat. Som vi har sett tilldelades Alliance Française betydande statsbidrag under mellankrigstiden samtidigt som den tyska staten valde att bygga upp nya organisationer för den utlandsriktade kulturpolitiken istället för att stödja de som redan fanns. För de föreningar för minoriteter och språk i utlandet som hade sina rötter i 1800-talet kunde alltså mellankrigstidens ökade statliga intresse för kulturpolitik ha diametralt motsatta följder.

De skandinaviska föreningarna hade inte samma typ av statligt stöd och verkade därmed inom en betydligt snävare ekonomisk ram än Alliance Française. Detta berodde inte minst på att de skandinaviska staterna visade så gott som inget intresse för att föra en politik liknande den tyska eller den franska. Detta hindrade å andra sidan inte Nordmanns-Forbundet och Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet från att fortsätta med och i vissa fall även utveckla sin verksamhet under mellankrigstiden, vilket skiljer dem från Verein für das Deutschtum im Ausland.

För det norska Nordmanns-Forbundet försvårade det första världskriget föreningens arbete. Anledningarna var dels att kommunikationsmöjligheterna över Atlanten var inskränkta på grund av kriget och dels att kriget ledde till en ökad nationalism i USA. I samband med detta ökade misstänksamheten mot migrantgrupper som kunde misstänkliggöras för att inte stå helt bakom landet i det pågående kriget. Direkt efter kriget brottades föreningen med ekonomiska problem samtidigt som föreningens tidskrift rasade i upplaga.⁷⁹

Krisen varade dock inte länge och 1920- och -30-talen betecknas som de goda åren i föreningens historieskrivning. Antalet medlemmar i den norska centralföreningen var 1925 49 060 varav 9,8 procent var individuella medlemmar och resten utgjordes av så kallade associerade medlemmar, det vill säga lokalföreningar i Norge och utlandet. Fortfarande återfanns cirka hälften av de associerade medlemmarna i USA och hälften i Norge.⁸⁰ Mellankrigstiden var också en period då föreningen utvidgade sitt verksamhetsområde. Till exempel var Nordmanns-Forbundet en av de drivande krafterna bakom studiestiftelsen Norge-Amerika-Fondet vars grundande 1919 beskrivs närmare nedan. Sedan 1914 hade det även inom föreningen funnits tankar på att grunda ett norskt emigrantmuseum och frågan diskuterades under hela mellankrigstiden. Genom gåvor från privatpersoner kunde Nordmanns-Forbundet 1934 köpa ett eget hus i Oslo. Förutom att huset innehöll föreningens kontor inrättades även ett museum med namnet "Det utflyttede Norges hus".⁸¹ Föreningen tog även initiativet till donationer av norska historiska föremål till St. Olaf College i USA, där ett norsk-amerikanskt museum inrättades.⁸² Mellankrigstiden kom annars att domineras av ett stort problem, nämligen att den norska minoriteten i USA höll på att integreras vilket ledde till att det norska språket tappade mark bland immigranterna. Just språkbevarandet kom därför att bli viktigt för förbundet som ju fortfarande leddes av idén om ett "större Norge". Språket sågs av vissa av Nordmanns-Forbundets representanter som det organ genom vilket den norska kulturen manifesterade sig. "Utan det norska språket kan det inte finnas något Nordmanns-Forbund" sade ledaren för Minneapolis-föreningen så sent som 1946 och enligt den norsk-amerikanske författaren Waldemar Ager skulle allt föreningens arbete vara förgäves om det norska språket försvann från Amerika.⁸³

Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet genomgick under mellankrigstiden en liknande utveckling som Nordmanns-Forbundet. Åren efter det första världskrigets slut var expansiva. Riksföreningens medlemstal ökade under denna period, främst på grund av att nya lokalföreningar grundades i de nyligen självständiga staterna Finland och Estland, men föreningen kom aldrig upp i de medlemstal som Nordmanns-Forbundet hade. 1920 redovisade man allt som allt 7 313 medlemmar, varav lokalföreningen i Helsingfors var störst med 1 338 medlemmar.⁸⁴ Föreningen fick under mellankrigstiden även begränsade statsbidrag i form av lotterimedel, men

⁷⁹ Lovoll, Odd S., 2007b, "Common Historical Memory", i: *The Norseman No. 2* - 2007, s. 5-36, s. 21-22.

⁸⁰ Lovoll, Odd S., 2007c, "War and Peace", i: *The Norseman No. 3* - 2007, s. 6-38, s. 7.

⁸¹ Lovoll 2007c, s. 9.

⁸² Lovoll 2007c, s. 12-13.

⁸³ Lovoll 2007c, s. 16.

⁸⁴ Limberg 2008b, s. 59.

dessa tilldelningar verkar alltid ha varit begränsade till ett visst år, och det rörde sig aldrig om regelbundna utbetalningar.⁸⁵

Fortfarande stod svenska skolor i centrum för föreningens arbete, men på 1920-talet utökades även verksamheten något. I samband med jubileumsutställningen 1923 i Göteborg stod riksföreningen till exempel för en utlandssvensk avdelning, med föremål från främst Finland, Åland, Estland och Amerika. Ur denna utställning växte sedan det utlandssvenska museet i Göteborg fram som var inrymt i riksföreningens lokaler.⁸⁶ Dessutom samlade föreningen in pengar för uppställande och vård av minnesmärken med svensk anknytning utomlands. Till exempel hade man gjort en insamling för uppsättandet av en Gustav Vasa-statyett i Lübeck 1920.⁸⁷ Riksföreningen deltog även i Lützenjubileet 1932 och Delawarejubileet 1938.⁸⁸

Inom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet hade frågan om det svenska språkets bevarande redan från början haft en mycket högre status än inom Nordmanns-Forbundet. Det ryska imperiets upplösning och Finlands och Estlands självständighet gjorde det mycket enklare för föreningen att upprätthålla kontakterna med de svenskspråkiga grupperna i dessa länder. Inte minst i Finland grundades nya lokalföreningar och redan existerande svenska föreningar anslöt sig till riksföreningen. Vilhelm Lundström genomförde under 1922 en föreläsningsresa i Finland och under det tidiga 1920-talet dominerade finlandssvenska teman Allsvensk samling. Utvecklingen i Estland var liknande under perioden även om denna grupp inte rönt samma uppmärksamhet inom riksföreningen som den finlandssvenska.⁸⁹ Samma sak kan sägas om den stora gruppen svenskamerikaner. Till skillnad från Nordmanns-Forbundet hade Riksföreningen visat mycket lite intresse för denna grupp när föreningen grundades, och det var först under 1930-talet i och med Delaware-jubileet, som främst Vilhelm Lundström blev medveten om det stora intresse som ättlingarna till de utvandrade svenskarna hade för Sverige.⁹⁰

Språkbevarandet i Finland och Estland blev alltså en central del i föreningens verksamhet under mellankrigstiden. Precis som innan första världskriget gav föreningen främst bidrag till svenska skolor och annan undervisning i svenska språket utomlands och det är påfallande hur många av dessa som låg i Finland eller Estland.⁹¹ Lokalföreningen i Stockholm inrättade dessutom ett speciellt Estlandsutskott för hjälp till Estlands svenskar som kom att vara verksamt fram till 1996. Detta utskott fördelade i vissa fall stipendier till estlandssvenskar för högre studier i Sverige.⁹² Samtidigt grundades ett liknande utskott för arbetet i Finland.⁹³ Riksföreningen verkade även för att sprida det svenska språket bland icke-svenskar. Främst gjordes detta genom olika former av stöd till undervisning i svenska vid utländska universitet, handelsinstitut och vuxenskolor.⁹⁴ Därmed hade föreningen utökat sin verksamhet, även på utbildningens område. Nu gällde intresset inte enbart de svenska minoriteterna utomlands, utan även de människor i utlandet som intresserade sig för svenska språket och Sverige i stort. Riksföreningens arbete med att sprida det svenska språket till icke-svensktalande behandlas utförligare nedan.

För de skandinaviska föreningarna var alltså mellankrigstiden en tid då verksamheten konsoliderades och expanderade, detta trots, eller kanske tack vare, de skandinaviska staternas bristande intresse för utlandsriktad kulturpolitik.

⁸⁵ Limberg, Lennart, 2008d, "Framgångar och kriser, åren 1924 till 1932", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 163–203, s. 178 & s. 184.

⁸⁶ Löf, Lars-Olof, 2008, "Jubileumsutställningen 1923 och Utlandssvenska avdelningen", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 77–85.

⁸⁷ Limberg 2008b, s. 70.

⁸⁸ Limberg, Lennart, 2008d, s. 193–196 samt Limberg, Lennart, 2008e, "Ekonomisk rekonstruktion och nya kriser, åren 1933 till 1947", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 205–249, s. 217–219.

⁸⁹ Limberg 2008b, s. 57–59.

⁹⁰ Limberg 2008e, s. 221.

⁹¹ En uppställning från 1927 återfinns i Limberg 2008d, s. 174–176.

⁹² Nyman, Elmar, 2008, "Estlandsutskottet under sex decennier", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 251–265. Se även Ahnlund, Karl & Andreas Åkerlund, 2009, "Svenskhetens bevarande som bildningsprojekt. Storsvenskheten, det svenska språket och nationell integration i utlandet under första halvan av 1900-talet", i: Anne Berg & Hanna Enefalk (red.), *Det mångsidiga verktyget: II utbildningshistoriska uppsatser*, Uppsala, s. 137–153.

⁹³ För Riksföreningens arbete i Finland, se främst Kummel, Bengt, 1994, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*, Åbo.

⁹⁴ Se Limberg, Lennart, 2008c, "Svenska lektoraten, åren 1913 till 1945", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, s. 87–139 samt Åkerlund, Andreas, 2010, *Mellan akademi och kulturpolitik. Lektorat i svenska språket vid tyska universitet 1906–1945*, Uppsala, främst s. 79–108.

Det första världskriget utgjorde på inga sätt en slutpunkt för grundandet av nationella föreningar för kontakt mellan emigranter och deras hemländer. Nämnas kan det utlandssekreteriat (Sekreteriat der Auslandsschweizer) som grundades av den nationalkonservativa föreningen Neue Helvetische Gesellschaft 1916. Denna institutions syfte liknade de redan nämnda då sekretariatet främst koordinerade kontakterna mellan Schweiz och olika utlandsschweiziska föreningar. Därutöver skulle man hjälpa hemvändare, främst sådana som förlorat sin existens i krig och katastrofer samt verka för att sprida den schweiziska kulturen.⁹⁵ Även i Finland grundades en liknande förening vid namn Suomi-Seura eller Finland-Sällskapet. Sällskapet uppstod ur en konflikt inom den finska nationella rörelsen och grundades 6 maj 1927 med syftet att vara ett "Centrum för andlig, ekonomisk och social omsorg om utvandrare". Föreningen riktade sin information till finländare utomlands, främst i USA.⁹⁶ Intressant att notera och egentligen värt en egen undersökning, är det faktum att ingen av dessa föreningar kunde göra samma typ av koppling mellan språk och kultur som till exempel Nordmanns-Forbundet då både Schweiz och Finland var flerspråkiga och föreningarna alltså riktade sig mot personer med olika modersmål.

Sammanfattning

Perioden mellan de båda världskriegen kan med rätta betecknas som den tid då den utlandsriktade kulturpolitiken börjar spela en allt viktigare roll för många stater. Frankrike fortsatte på den väg som landet slagit in på redan innan första världskriget, med ökat stöd till skolor och språkundervisning utomlands och en utbyggnad av administrationen för kulturella frågor inom utrikesministeriet. Tyskland hade efter det förlorade kriget förlorat även en stor del av sina tidigare politiska instrument och kulturpolitiken blev ett sätt för den tyska staten att trots detta utöva inflytande över omvärlden. För de nygrundade staterna var kulturpolitik ett sätt att skaffa sig anseende i utlandet. För både Tjeckoslovakiens och Sovjetunionens del var det viktigt att berätta för den utländska opinionen vilka man var, det vill säga att över huvud taget definiera den nya statsbildningen utåt. Sett i ett större sammanhang hänger den utlandsriktade kulturpolitiken därför ihop med Europas demokratisering under det tidiga 1900-talet. Denna process innebar att befolkningarna i respektive länder, åtminstone formellt, fick ett större inflytande över landets politik. Detta i sin tur gjorde det över huvud taget intressant för en regering att försöka kommunicera med och försöka få sympati hos opinionen i ett annat land.

Dessutom kan konstateras att det ökade statliga intresset för utlandsriktad kulturpolitik kunde ha diametralt olika följder för de föreningar som grundats innan det första världskriget. Den franska Alliance Française kunde utvidga sin verksamhet med statligt stöd samtidigt som den tyska Alldeutscher Verband snarare trängdes undan av staten. Detta har att göra med de olika ländernas status som vinnare och förlorare efter första världskriget. I Tyskland ville den nygrundade demokratiska staten inte förknippas med de nationalistiska föreningar som associerades med det Wilhelmiska kejsardömet. Den franska staten däremot fortsatte på den väg som man slagit in på redan innan kriget.

⁹⁵ Se framför allt Arlettaz, Gérald, 2002, "La Nouvelle Société Helvétique et les Suisses à l'étranger (1914–1924). Aspects de la construction d'un nationalisme de type ethnique", i: *Die Auslandsschweizer im 20. Jahrhundert/Les Suisses de l'étranger au XXème siècle* (Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchivs/Revue des Archives Fédérales Suisses, Studien und Quellen/Etudes et Sources 28), s. 37–64, samt Erne, Emil, 2009, "Neue Helvetische Gesellschaft (NHG)", i: *Historisches Lexikon der Schweiz*, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D16430.php> (2011-08-29).

⁹⁶ Se Seppinen, Ilkka, 2002, "Finland-Samfundet 1927–2002", i: *Suomen Silta* 5/02, s. 26–27 och s. 31.

Statliga och privata initiativ på universitetsområdet

Studentutbyte och språkundervisning för vuxna, antingen inom eller utanför universiteten, var två områden som växte i betydelse under mellankrigstiden. Som konstaterats ovan var just universitets- och vetenskapssektorn centralt för den tyska utlandsriktade kulturpolitiken. Samtidigt har vi konstaterat att de skandinaviska länderna, till skillnad från Tyskland, verkar ha saknat en klar statlig politik på området. Det kan därför vara intressant att jämföra de olika initiativ för utbyte och språkundervisning som fanns i de skandinaviska länderna, främst Norge och Sverige, å ena sidan och Tyskland å den andra.

Skandinavien: Privata stiftelser och föreningar

Intressant att påpeka är att de stiftelser som grundades under det tidiga 1900-talet för att underlätta det internationella studentutbytet mellan Skandinavien och Nordamerika kan räknas till de tidigaste initiativen för organiserat studentutbyte över huvud taget. Då dessa stiftelser är relativt väl utforskade och dokumenterade är det av intresse att redogöra för hur de kom till och arbetade.

Den första stiftelsen för utbyte mellan Skandinavien och Nordamerika var American-Scandinavian Foundation som grundades 1911. Stiftelsen gick tillbaka på en större donation av Niels Poulson, en dansk industriman bosatt i New York. Syftet var att främja kulturell förståelse mellan de Förenta staterna och Skandinavien samt att stödja utbyte i utbildningssyfte mellan de olika skandinaviska länderna och USA. Stiftelsens huvudkontor låg i New York, men snart inrättades lokalkommittéer i de olika skandinaviska staterna för nominering av kandidater.⁹⁷ En av huvudanledningarna till stiftelsens grundande har enligt Dag Blanck med den stora invandring från Skandinavien till USA som inletts över 50 år tidigare att göra. Dessa immigranter och deras barn var vid denna tidpunkt på väg att integreras i det nordamerikanska samhället, och inträdet i den akademiska världen var en viktig del av denna integration. Den andra huvudanledningen var ett ökat akademiskt intresse för Skandinavien även bland personer utan skandinaviskt ursprung. Detta avspeglas inte minst i den grupp av människor som var inblandad i stiftelsens grundande och tidiga arbete. Enligt Blanck kan man här utgöra två stora grupper, dels människor med rötter i de skandinaviska länderna och dels människor, främst akademiker, med ett allmänt intresse för Skandinavien språk, kultur och historia.⁹⁸ Att stiftelsen arbetade för att främja skandinavisk kultur i allmänhet visas inte minst av att man publicerade en rad översättningar av litteratur från Danmark, Norge och Sverige.⁹⁹

Den svenska motsvarigheten till American-Scandinavian Foundation, Sverige-Amerika stiftelsen, grundades den 2 juni 1919. Grundarna kom ur det svenska samhällets elit och enligt Dag Blanck ska stiftelsens grundande ses som en del av en svensk nyorientering efter det första världskriget, bort från Tyskland och mot den engelskspråkiga världen, främst alltså USA.¹⁰⁰ Sverige-Amerika stiftelsen inledde direkt ett nära samarbete med olika organisationer i USA, främst den redan nämnda American-Scandinavian Foundation.¹⁰¹ Stiftelsens verksamhet utgjordes först och främst av utdelandet av stipendier till svenskar för studier i Nordamerika ur en rad olika stipendiefonder som

⁹⁷ Blanck, 2008, s. 112.

⁹⁸ Blanck 2008, s. 113–114.

⁹⁹ En uppställning av dessa böcker finns i Friis, Erik J., 1961, *The American-Scandinavian Foundation, 1910–1960, a Brief History*, New York, s. 123–135.

¹⁰⁰ Blanck 1989, s. 6; Blanck 2008, s. 117.

¹⁰¹ Blanck 1989, s. 18, Friis 1961, s. 34.

stiftelsen förfogade över. Dessutom medverkade den i det praktikantprogram för svenskar som finansierades av American-Scandinavian Foundation.¹⁰²

Därutöver verkade Sverige-Amerika stiftelsen för att sprida information om Sverige i de Förenta staterna. För detta syfte inrättades 1921 en svensk-amerikansk nyhetsbyrå med kontor i New York och Stockholm. Den direkta anledningen till nyhetsbyråns inrättande var enligt Blanck att stiftelsen ville motverka den negativa Sverige-bilden som var förhärskande i USA direkt efter första världskriget. Förutom stöd till nyhetsbyrån producerade stiftelsen ett stort antal informationsskrifter om Sverige och lämnade ett substantiellt stöd till studiet av Sverige vid nordamerikanska universitet, främst genom att agera värdinstitution för gästande nordamerikanska akademiker i Sverige.¹⁰³

Den 28 juni 1919, fyra dagar innan sin svenska motsvarighet, grundades den norska stiftelsen Norge-Amerika-Fondet av 1919. Drivande organisationer bakom denna stiftelse var den norska kommittén inom American-Scandinavian Foundation och Nordmanns-Forbundet som ju redan tidigare verkat för de norsk-amerikanska kontakterna.¹⁰⁴ Just studentutbytet med USA hade enligt Lovoll prioritet inom förbundet och grundandet av Norge-Amerika-Fondet ska ses i en liknande kontext som den svenska. Studentutbytet passade väl in i Nordmanns-Forbundets aktiviteter för att bevara det norska språket bland immigranterna och att sprida information om Norge i Nordamerika.¹⁰⁵ Stiftelsens syfte beskrivs som att "expand and make more readily available for young resourceful Norwegians, the opportunity to pursue studies in the United States, especially in the fields of technology, trade, banking, the various branches of science and areas dealing with societal issues, for the purpose of enriching Norwegian society."¹⁰⁶ För detta syfte inrättades ett bilateralt stipendieprogram med American-Scandinavian Foundation som per år bekostade studier för fem USA-medborgare i Norge samtidigt som Norge-Amerika-Fondet gav stipendier till fem norrmän för studier i USA. Senare inrättades 10 så kallade "industrial fellowships", en sorts trainee-utbildningar vid stora företag i USA för norska studenter och yrkesverksamma.¹⁰⁷

Även i Danmark grundades en Danmark-Amerika fond, ursprungligen under namnet Danmarks Amerikanske Selskab. Denna grundades redan 1914, men kunde på grund av kriget inte ta upp sin verksamhet förrän 1918. Ett av sällskapets huvudmål var "at tilvejebringe mulighed for, at velkvalificerede danske kan søge videreuddannelse inden for deres felt i USA, på de områder, hvor Amerika i særlig grad hævder en førerstilling, og hvor der derfor er inspiration og viden at hente." Även den danska fonden samarbetade med American-Scandinavian Foundation, med vilken de bland annat organiserade ett trainee-program för unga danskar i USA.¹⁰⁸

Ovan har jag konstaterat att Nordmanns-Forbundet var mycket aktivt vid grundandet av Norge Amerika-Fondet. Dess svenska motsvarighet, Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, var även den aktiv inom universitetsvärlden, om än inom ett annat område. Riksföreningen hade nämligen tidigt börjat stödja de svenska lektoraten vid utländska universitet, både ekonomiskt och organisatoriskt.¹⁰⁹ Inrättandet av lektorat i utländska språk vid europeiska universitet var en företeelse som verkar ha tagit fart under det tidiga 1900-talet. Då ingen hittills försökt sammanfatta från och med när lektorat i moderna språk börjar inrättas vid europeiska universitet är det svårt att

¹⁰² Blanck 1989, s. 14–23. Se Melldahl, Andreas, 2008, *Västerled tur och retur del 1: Utbildning och ekonomi. En ekonomihistorisk studie av Sverige-Amerika Stiftelsens stipendieverksamhet 1919–2006* (SEC Research Reports / Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi No. 44), Uppsala, för detaljerad information om stipendieverksamheten och stipendiaterna.

¹⁰³ Blanck 1989, s. 48–54.

¹⁰⁴ Norge-Amerika Foreningen, 1969, *The Norway-America Association: 50 years, 1919–1969. Norge-Amerika foreningen: Norge-Amerika fondet av 1919*, Oslo, s. 31.

¹⁰⁵ Lovoll 2007c, s. 11.

¹⁰⁶ Citerat i Norge-Amerika Foreningen, 1994, *The Norway-America Association: 75 years, 1919–1994*, Oslo, s. 8.

¹⁰⁷ Norge-Amerika Foreningen, 1969, s. 32. Friis, s. 39.

¹⁰⁸ Tyvärr är det mycket svårt att få tag på litteratur om detta sällskap. Denna information kommer från internet. Se: <http://www.cbs.dk/Nyheder-Presser/Nyheder/2004/September/HM-Dronningen-paa-CBS> (2011-08-29) eller http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Samfund/Legater_og_fonde/Danmark-Amerika_Fondet (2011-08-29).

¹⁰⁹ Detta avsnitt bygger framför allt på Johannisson, Ture, 1971, "Vilhelm Lundström och de svenska utlandslektoraten", i: *Svenskt bortom gränserna. Sju kapitel om Vilhelm Lundström*, Göteborg, s. 43–51, Limberg, Lennart, 2008c samt Åkerlund, Andreas, 2008, "Lektorer som kulturattachéer. Riksföreningen för Svenskhetens Bevarande i Utlandet, upplysningsnämnden och de svenska utlandslektoraten", i: Esbjörn Larsson (red.), *Ny utbildningshistorisk forskning. Tio bidrag från Nationella forskarskolan i utbildningshistoria*, Uppsala, s. 104–120.

säga hur gammal företeelsen är. Klart är att lektorer i nordiska språk har funnits i Tyskland sedan 1910-talet och att det första rent svenska lektoratet i landet grundades 1913 i Jena.¹¹⁰

Riksföreningen tog sällan initiativet till grundandet av lektorat i utlandet. Endast ett par sådana är kända, nämligen lektoraten i Rom och Marburg som byggde på donationer från Göteborgskvinnorna Anna Ahrenberg och Martina Lundgren.¹¹¹ Däremot såg Riksföreningen till att hjälpa de svenska utlandslektorerna ekonomiskt genom att skjuta till lönebidrag och reseexpenser. I Allsvensk Samling återfinns därför regelbundet insamlingsupprop för stöd till lektoraten samt exempel på att pengar även samlades in bland svenskar i de beträffande städerna. 1919 hade Riksföreningen även genomfört en insamling för inrättandet av en professur i svenska språket vid universitetet i Rostock. Fondens medel urholkades i och med den tyska inflationen så mycket, att professuren aldrig inrättades¹¹² och fonden användes därefter för att avlöna universitetets lektor istället. Vilhelm Lundström utverkade även ett stipendium från Svenska Akademien till lektorn i Jena som började utbetalas år 1924.¹¹³

Riksföreningens arbete inskränkte sig dock inte enbart till att ge ekonomiskt stöd. Lundström och lektoratsavdelningen var i mångt och mycket ett organisatoriskt nav för alla inblandade i lektorsverksamheten. De utländska universitetet vände sig till Lundström för att hitta lämpliga kandidater till vakanta lektorat och lektorerna kontaktade honom med frågor om kursmaterial som till exempel svenska böcker, tidningar och tidskrifter. Riksföreningen bekostade även sju lektorskongresser under 1920- och 1930-talet där de olika lektorerna samlades och utbytte erfarenheter.¹¹⁴ Förutom den rena språkundervisningen ville naturligtvis Lundström att lektorerna skulle vara representanter för "svensk odling" och förmedla en förståelse av och sympati för Sverige till de utländska studenterna.

Det kan verka underligt att Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet stödde svenska lektorat i utlandet. Anledningen står att finna i Vilhelm Lundströms uppfattningar om svenskan som ett språk på nedgång. Redan 1902 hade han gett ut boken Svenska språkets framtid, där han dels konstaterade att de svensktalande minoriteterna i Finland, Estland och USA höll på att överge svenskan. Dels konstaterade han även att de svenska akademikerna föredrog att publicera på tyska eller engelska. Eftersom språket enligt Lundström var den svenska nationens viktigaste uttryck, gällde det inte bara att bevara det bland minoriteterna utanför landet, utan även att få resten av världen att förstå att svenskan var ett viktigt kultur- och vetenskapsspråk. För att alltså höja svenskans status borde alltså språket även spridas till icke-svenskar utanför Sveriges gränser.¹¹⁵ För Riksföreningen var alltså de svenska lektorerna någonting mycket mer än språklärare. De var med Vilhelm Lundströms ord "Sveriges kulturattachéer", utsända för att verka för den svenska kulturens spridande i utlandet.¹¹⁶

Tyskland: Utbyte och språkundervisning som en del av den statliga politiken

Den första existerande organisationen i Tyskland för akademiskt utbyte var Akademischer Austauschdienst med hemvist vid universitetet i Heidelberg, som främst ägnade sig åt studentutbyte med universitet i USA. Detta lokala initiativ hade tagits av studenter vid universitetet.¹¹⁷ Den statliga

¹¹⁰ Jfr Schmidt, Rosemarie & Günter Schmidt, 2005, "Svenskhet' und Germanentum. Wolrad Eigenbrodt und die Entwicklung der Jenaer Nordistik", i: Matthias Steinbach & Stefan Gerber (Hg.), "Klassische Universität" und "akademische Provinz". Studien zur Universität Jena von der Mitte des 19. bis in die dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts, Jena & Quedlinburg, s. 337–356.

¹¹¹ Johannisson 1971, s. 46.

¹¹² Se Johannisson 1971, s. 45, Kummel 1994, s. 138.

¹¹³ Jfr Schmidt & Schmidt, 2005.

¹¹⁴ Rostock 1921 och 1922, Greifswald 1923, Jena 1929 och 1931 samt Göteborg 1937. Se Lundström, Vilhelm, 1930, *Allsvenska Linjer*, Göteborg, s. 184, Johannisson 1971, s. 48. Limberg 2008c, s. 116–118.

¹¹⁵ Se Lundström, Vilhelm, 1902, *Svenska språkets framtid*, Uppsala, s. 7–8. Se även Lindberg, Bo & Ingemar Nilsson, 1996, *Göteborgs Universitets historia I. På högskolans tid*, Göteborg, s. 270–271.

¹¹⁶ Lundström begagnade ordet "kulturattaché" för att beskriva lektorerna i en artikel med titeln "Kulturattachéernas möte" där han behandlade lektorskongressen i Jena 1929, Lundström 1930, s. 183–189. Se även Ahnlund & Åkerlund 2009.

¹¹⁷ Laitenberger 1976, s. 16–19. Även vid Uppsala universitet hade en liknande inrättning i form av en upplysningsbyrå för utländska studenter diskuterats av universitetets studentkår 1923, men dessa planer stannade på pappret. Se Sundin, Jan, 1973, *Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget. En studie i studentmigration*, Uppsala, s. 129.

Alexander von Humboldt-Stiftung grundades 1925 på initiativ av det tyska utrikesministeriet, det preussiska utbildningsministeriet och centralorganisationen för de tyska universiteten. Stiftelsens syfte var att både underlätta för tyska studenter att studera i utlandet, men också för utländska studenter och akademiker att tillbringa en kortare eller längre tid vid ett tyskt lärosäte. Denna stiftelse är ännu ett exempel på hur kulturpolitiska initiativ bygger på att staten agerar i bakgrunden. Valet att grunda just en stiftelse gjordes nämligen utifrån att de tyska myndigheterna inte ville att kopplingen mellan staten och det akademiska utbytet skulle vara för tydliga.¹¹⁸ 1927 grundade även det tyska högskoleförbundet en egen central i Dresden för att koordinera mottagandet av utländska studenter vid de tyska universiteten. Alla dessa parallella initiativ kom 1931 att samordnas under namnet Deutscher Akademischer Austauschdienst, mer känt som DAAD. Ledande person bakom detta samordnande var Adolf Morsbach vid det preussiska inrikesministeriet. DAAD:s grundande är ett intressant exempel på hur icke-statliga organisationer inkorporeras i statliga strukturer. Redan 1926 hade nämligen Akademischer Austauschdienst i Heidelberg knutits närmare den tyska staten i och med att ett kuratorium hade inrättats, där både utrikes-, inrikes- och utbildningsministeriet var representerade.¹¹⁹ När Adolf Morsbach senare tog över som ledare för Akademischer Austauschdienst gjorde han det med starkt statligt stöd och sammanläggningen av de tre organisationerna till DAAD godkändes av både utrikes-, inrikes- och utbildningsministeriet. DAAD registrerades som förening och tillhörde alltså inte formellt statsförvaltningen, men alla tre ovan nämnda ministerier hade representanter i den nya föreningens styrelse.¹²⁰ DAAD hade tre huvudsakliga verksamhetsområden. Student- och lärarutbyte inom olika stipendieprogram, stipendier ur Alexander von Humboldt-Stiftung till "kulturpolitiskt viktiga utlänningar" och koordination av och kontakt med de utlänningar som studerade i Tyskland inklusive information om studiet vid tyska universitet riktad mot utlandet. Därutöver gav man även ut tidskriften "Hochschule und Ausland".¹²¹

Enligt Volkhard Laitenberger var syftet med både DAAD och dess tre föregångarorganisationer att "öka Tysklands nationella prestige i utlandet"¹²² genom att göra utländska akademiker sympatiskt inställda till landet. Dessutom skulle kännedomen om utlandet på detta sätt öka bland tyska akademiker. Därmed hade den tyska politiken, som Laitenberger påpekar, i första hand ett nationellt syfte, nämligen att mobilisera den tyska vetenskapen och akademiska världen som en långfristigt planerad utrikespolitisk potential. Den möjliga reciproka nyttan för andra länder var alltså ett andra rangens motiv.¹²³

Även i Tyskland fanns initiativ för att sprida det tyska språket i utlandet. Central aktör inom detta område var den förening med namnet Deutsche Akademie som grundades i München 1923. Föreningens grundare kom, liksom grundarna av Alliance Française och övriga nationella föreningar, ur samhällets övre skikt och var främst akademiker och statstjänstemän. Deutsche Akademie var ursprungligen tänkt att vara en central för alla Tysklands icke-statliga kulturella kontakter med utlandet och föreningen hade inledningsvis svårt att definiera sitt arbetsområde och sin målgrupp. Det var både tal om att göra den tyska kulturen känd i utlandet, göra likaledes med andra länders kultur i Tyskland och att stödja tyskspråkiga grupper utomlands. Planer fanns på att påverka utländsk press, skapa studiestiftelser, anordna litteraturutbyte med utlandet och att hjälpa utländska studenter vid tyska universitet. Föreningen konkurrerade alltså med både utrikesministeriets arbete och DAAD:s föregångarorganisationer.¹²⁴

Det var först mot slutet av 1920-talet som Deutsche Akademie hittade sin framtida nisch. 1929 beslutade föreningens medlemmar att man i framtiden skulle verka i högre utsträckning för det tyska språket i utlandet. Framför allt kurser i tyska språket för vuxna i utlandet var ett område som dittills rönt relativt lite uppmärksamhet i Tyskland. För arbetet med att sprida det tyska språket erhöll Deutsche Akademie statsanslag. Första gången detta skedde var 1929 i och med att föreningen beslutat att bygga ut och renodla sin lektoratsverksamhet, och därefter skedde regelbundna utbetalningar från utrikesministeriets kulturpolitiska avdelning till föreningen. Enligt Eckard Michels

¹¹⁸ Laitenberger 1976, s. 19–20.

¹¹⁹ Laitenberger 1976, s. 18–19.

¹²⁰ Laitenberger 1976, s. 32.

¹²¹ Laitenberger 1976, s. 46–47.

¹²² "das nationale Prestige Deutschlands im Ausland zu vermehren" Laitenberger 1976, s. 33.

¹²³ Laitenberger 1976, s. 34–35.

¹²⁴ Michels 2005, s. 13.

utgjorde anslagen från utrikesministeriet under 1930-talets första år ungefär en fjärdedel av föreningens budget. Dessa pengar var dock reserverade för språkarbetet i utlandet och fick inte användas inom föreningens övriga verksamhet.¹²⁵

Deutsche Akademie valde en annorlunda strategi än Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, då man inte stödde de redan existerande lektoraten vid utländska universitet. Istället byggdes en organisation med självständiga språkinstitut upp, som även de kom att kallas lektorat i föreningens språkbruk. Deutsche Akademies och Alliance Françaises arbetssätt uppvisar alltså tydliga likheter sinsemellan.

Det första ordentliga lektoratet i utlandet inrättade Deutsche Akademie i Split 1931 och 1934 hade föreningen mer än 20 lektorat i världen. De allra flesta av dessa fanns på Balkan varav sex i Grekland och fyra i Jugoslavien men lektorat fanns även i Indien, Brasilien, Irak, Italien och Sverige.¹²⁶ 1932 grundade Deutsche Akademie även ett institut för vidareutbildning av språklärare i München som fick namnet Goethe-Institut. Detta var tänkt som en institution för vidareutbildning av utländska tysklärare men också som utbildningsplats för den egna organisationens i utlandet verksamma lektorer.¹²⁷ Detta ursprungliga Goethe-Institut ska inte förväxlas med dagens tyska kulturinstitut som i och för sig övertog namnet från denna äldre inrättning, men som grundades först 1951.

Genomgången ovan visar att den tyska staten var aktiv på olika sätt inom den högre utbildningen. Olika ministerier var med och grundade en stiftelse för akademiskt utbyte, och samma ministerier stödde grundandet av DAAD och centraliseringen av den tyska utbytesverksamheten. Därutöver lämnade man statsbidrag till Deutsche Akademie för spridandet av det tyska språket i utlandet. Denna typ av arbete avbröts inte i och med Adolf Hitlers makttillträde 1933, utan intensifierades snarare. Den tyska utlandsriktade kulturpolitiken under den nationalsocialistiska diktaturen kommer att behandlas i följande kapitel.

Sammanfattning

I och med det ökande statliga intresset för utlandsriktad kulturpolitik efter det första världskriget förändrades även syftet med stöd till utbildning i utlandet. Som vi sett utvidgades den förda politiken till att inte bara innefatta stöd till skolor i utlandet, utan även internationellt utbyte och språkkurser riktade till vuxna. Vid en jämförelse mellan Skandinavien och Tyskland blir ett par viktiga skillnader uppenbara. De skandinavisk-amerikanska stiftelserna var inte inbundna i respektive stats kulturpolitiska aktiviteter, då dessa stater inte verkar ha fört en samlad politik på området. Ingen av stiftelserna verkar ha fått några större statsanslag, utan huvuddelen av de pengar som fördelades kom ur privata donationer. Även stödet till utlandslektorerna som fördelades av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, gick i första hand tillbaka på medlemsbidrag och donationer. Förutom det ekonomiska stödet var föreningens viktigaste arbete av organisatorisk karaktär eftersom man skötte förmedling av lektorerna till utlandet. Detta skiljer situationen i Skandinavien radikalt från de tyska organisationer som arbetade med att organisera internationellt studentutbyte och propagerandet av det tyska språket i utlandet. I Tyskland var nämligen både utrikes- och utbildningsministeriet på ett tidigt stadium inblandade i utbytesverksamheten och var drivande bakom etablerandet av de organisatoriska ramarna för det internationella utbytet. Det relativt stora statliga stödet till lektoraten inom Deutsche Akademie skiljer även det den tyska politiken från de skandinaviska länderna. Här fanns en tydlig linje vad gällde syftet med politiken, nämligen att öka sympatierna för Tyskland i utlandet.

Det är därför intressant att se att liknande strukturer kom att etableras i både Skandinavien och Tyskland, med eller utan statlig hjälp. Särskilt Sverige-Amerika stiftelsen verkar med sin nyhetsbyrå ha påtagit sig en kulturpolitisk roll som i Tyskland snarare innehades av utrikesministeriets kulturpolitiska avdelning. Värt att påpeka är även att Sverige-Amerika stiftelsen var den enda större bilaterala studiestiftelsen i den svenska kontexten. Det fanns inga liknande initiativ för utbyte med

¹²⁵ Michels 2005, s. 75.

¹²⁶ Michels 2005, s. 91.

¹²⁷ Michels 2005, s. 81–83.

andra stora nationer som Storbritannien, Frankrike eller Tyskland, vilket gör stiftelsen till ett unikum i den svenska utbildningshistorien.

Ännu intressantare är att det akademiska utbytet i båda fallen inte enbart tjänade en bättre högre utbildning för stipendiaterna utan hade vidare mål. Här handlade det om att få delar av den kommande eliten, för det är ju det vi talar om i en tid när endast en minoritet hade möjlighet att studera vid universitetet, att känna sympati för det egna landet. Dessutom handlade det om att se till att den kunskap som fanns i andra länder kom det egna landet till godo. Därmed kan man konstatera att den internationalisering av den högre utbildningen som drevs fram av dessa organisationer i grunden skulle tjäna rent nationella syften. Om statligt kontrollerat eller inte; de akademiska utbyten som inrättades under mellankrigstiden och det samtidigt ökande intresset för språkundervisning i utlandet ska båda ses som en del av den utlandsriktade kulturpolitikens ökade betydelse under perioden.

Kulturpolitik i demokrati och diktatur under 1930- och 1940-talen

De båda fascistiska diktaturerna i Italien och Tyskland kom att påverka Europa på en rad olika sätt. Intressant för den här skriften är hur den internationellt riktade kulturpolitik som fördes av regeringarna i Rom och Berlin på ett mycket direkt sätt påverkade politiken i andra länder. Särskilt perioden från det nationalsocialistiska tyska arbetarpartiets övertagande av makten i Tyskland i januari 1933 och åren fram till andra världskrigets utbrott 1939 är en tid, då mycket händer på detta område. I detta kapitel ska därför först de italienska och tyska strävandena efter en ökad centralisering och statlig kontroll av de organisationer som inriktade sig mot kulturpolitik i utlandet beskrivas. Därefter ska reaktionerna på främst den tyska politiken i Storbritannien, USA och Sverige beskrivas och kapitlet avslutas med en kort utblick över tendenser under och efter andra världskriget.

Det fascistiska Italien och det nationalsocialistiska Tyskland

För Mussolinis fascistiska regering var en organisation som Società Dante Alighieri naturligtvis av största intresse. Mariella Totaro-Genevois citerar ur ett tal som Mussolini höll 1924 till föreningen. Där framhävde han hur viktigt föreningens arbete hade varit för att skydda de italienska traditionerna, för att bevara den nationella och moraliska enheten bland italienare i utlandet. För Mussolinis fascistparti var föreningen intressant som propagandaverktyg, inte minst med tanke på den rad kommittéer och skolor den hade i utlandet, vilket gjorde att partiet snabbt skaffade sig inflytande över dess verksamhet.¹²⁸ Redan åren efter etablerandet av den fascistiska regimen kan man skönja att Società Dante Alighieri långsamt anpassade sig till de nya makthavarna. Beatrice Pisa talar i detta sammanhang om en "fascistisering".¹²⁹ Den långsamma anpassningen inifrån föreningen var dock inte tillräcklig för fascistpartiet och från och med 1929 kontrollerades "La Dante" de facto av det italienska utbildningsdepartementet, även om den fortfarande officiellt var en oberoende förening. 1935 införde föreningen ett nytt program som gav statliga ministerier, och här främst det nyinrättade press- och propagandaministeriet, en långt gående kontroll över dess verksamhet.¹³⁰ Den italienska fascismen hade även en egen utlandsorganisation med namnet "Fasci all'estero". Denna organisation syftade till att upprätthålla kontakten med italienare utomlands och att sprida fascistisk propaganda i utlandet. "Fasci all'estero" lade stor vikt vid att upprätthålla språkkunskaperna bland utlandsitalienarna och enligt Hoffend inrättade vissa av dess medlemmar språkkurser och kurser om Italiens historia och kultur i utlandet, som inte enbart riktade sig till italienare utomlands, utan även till den inhemska befolkningen.¹³¹

Under 1930-talet inrättade även det italienska utrikesministeriet en rad kulturinstitut i utlandet. 1931 grundades Petrarca-huset i Köln och kort därefter etablerades institut i Bryssel (1934), Prag, Warszawa och Bukarest (1935). Samtidigt etablerades en rad institut för utlandsstudier i Italien, till exempel "Istituto Italiano di Studi Germanici" grundat 1932.¹³² Endast ett par år senare, 1936, slöt Italien sin första bilaterala kulturöverenskommelse med Österrike som senare kom att följas av liknande avtal med Tyskland, Japan och en rad östeuropeiska stater. Dessa avtal följdes av etablerandet av ytterligare kulturinstitut i bland annat Belgrad och Zagreb, Lausanne, Tallinn och

¹²⁸ Se Totaro-Genevois, Mariella, 2005, *Cultural and Linguistic Policy Abroad. The Italian Experience*, Clevedon, s. 43–44.

¹²⁹ Pisa 1995, s. 416–420.

¹³⁰ Se Hoffend, Andrea, 1998, *Zwischen Kultur-Achse und Kulturkampf. Die Beziehungen zwischen 'Drittem Reich' und faschistischem Italien in den Bereichen Medien, Kunst, Wissenschaft und Rassenfragen*, Frankfurt am Main, s. 56–57.

¹³¹ Hoffend 1998, s. 55–56.

¹³² Hoffend 1998, s. 59.

Buenos Aires. 1938 grundades även ett institut med namnet "Istituto Nazionale per le Relazioni Culturali con l'Estero" som var tänkt att fungera som central för den italienska utlandspropagandan.¹³³ Mussolinis diktatur byggde alltså under åren 1929–1939 upp en relativt stor organisation för utlandsriktad kulturpolitik. Både genom att ta kontroll över det redan existerande Società Dante Alighieri och genom bilaterala avtal och statliga kulturinstitut. Naturligtvis var den italienska kultur som denna politik skulle propagera i utlandet, den italienska kulturen så som den definierades av det härskande fascistpartiet. Intressant är även den italienska kulturpolitikens geografiska fokusering. Som Stefano Santoro har visat fokuserade den italienska politiken på Östeuropa och Balkan. Att bygga upp en "kulturell hegemoni" i länder som Bulgarien och Jugoslavien sågs som ett viktigt steg på vägen till att bli en stormakt.¹³⁴

En liknande utveckling går att skönja i Tyskland efter NSDAP:s maktövertagande i januari 1933. Som vi har sett ovan hade landet vid denna tidpunkt ett relativt väl utbyggt system för den utlandsriktade kulturpolitiken. För NSDAP var det därför relativt enkelt att överta kontrollen över de existerande institutionerna för att integrera dem i den utlandsriktade propagandan. 1933 tog både SA-chefen Röhm och representanter från Alfred Rosenbergs "Aussenpolitisches Amt" plats i DAAD:s styrelse. Ny president för föreningen blev den före detta generalmajoren och en av ledarna för den paramilitära organisationen "Stahlhelm", Ewald von Massow.¹³⁵ 1934 grundades ett utbildningsministerium för hela Tyskland där man även inrättade en utlandspolitisk avdelning under Herbert Scurla. Denna avdelning kom under resten av den nationalsocialistiska diktaturen att i praktiken bestämma över DAAD.¹³⁶ Under åren fram till det andra världskrigets utbrott integrerades DAAD i den nationalsocialistiska utlandspropagandan. 1933 hade DAAD redan en rad utlandskontor ibland annat Madrid, London och Budapest. Dessa följdes av nya kontor ibland annat Rom, Stockholm, Köpenhamn och New York. Enligt Volkhard Laitenberger hade den nationalsocialistiska regeringen även planer på att dessa kontor i framtiden skulle byggas ut. De skulle då inte enbart sköta om det akademiska utbytet med utlandet, utan istället bilda grunden till tyska kulturinstitut i utlandet. Den utbyggnad av kontoret i London som inleddes 1935 blev dock ett misslyckande.¹³⁷

Även Deutsche Akademie knöts närmare den nationalsocialistiska staten efter maktövertagandet. Enligt Eckard Michels var många av akademiens ledande medlemmar fientligt inställda mot Weimarrepubliken och alltså till en början positivt inställda till NSDAP. Föreningen anpassade sig själv till de nya förhållandena redan sommaren 1933, då man rensade ut de få medlemmar ur föreningens olika organ som hade fel politisk inställning eller var av fel "ras" för att ersätta dem med regeringstroga personer. Bland dem som tvingades bort märks Kölns borgmästare Konrad Adenauer och författaren Thomas Mann, bland de nytilkomna "Führerns" ställföreträdare Rudolf Hess.¹³⁸ Det bidrag som Deutsche Akademie sedan tidigare fått från utrikesministeriet höjdes under följande år något, men med hjälp av pengar från privata initiativ kunde akademien bygga ut sitt nät av lektorat kraftigt från 20 lektorat 1934 till 47 lektorat 1935.¹³⁹ Huvuddelen av dessa lektorat fanns i Östeuropa och på Balkan, då dessa delar av Europa bedömdes vara intressantast för Tyskland ur ett geopolitiskt perspektiv.

Det var dock först det andra världskrigets utbrott som gav akademien en central plats inom den tyska utlandspropagandan. Från och med 1939 ökade nämligen anslaget från utrikesministeriet kraftigt vilket gjorde att akademien 1941 hade 120 lektorer, 52 hjälplärare och över 17 000 studenter, vilket ska jämföras med de 7 000 studenter man haft innan krigsutbrottet. Huvudanledningen var att utrikesministeriet i samband med kriget ansåg att språkundervisning var ett sätt att politiskt påverka de neutrala länder som reagerade avvisande mot direkt politisk propaganda. Språkundervisningen, menade man, gjorde att utlänningen inte längre kan vara likgiltig gentemot

¹³³ Hoffend 1998, s. 61.

¹³⁴ Jfr Santoro, Stefano, 2003, "The Cultural Penetration of Fascist Italy Abroad and in Eastern Europe", i: *Journal of Modern Italian Studies* 8:1, s. 36–66.

¹³⁵ Laitenberger 1976, s. 52–54.

¹³⁶ Laitenberger 1976, s. 83–84. Det kan verka förvirrande att ett tyskt utbildningsministerium grundas först 1934. Orsaken är att bildning fram till denna tidpunkt var de enskilda ländernas ansvar. Det fanns alltså inget utbildningsministerium på övergripande statlig nivå, utan varje land hade sitt eget ministerium med ansvar för dessa frågor. Det utbildningsministerium som tidigare nämnts i denna rapport är det preussiska.

¹³⁷ Laitenberger 1976, s. 121–122.

¹³⁸ Michels 2005, s. 104–105.

¹³⁹ Michels 2005, s. 111.

Tyskland. De personer som går kurserna kommer nästan automatiskt att informera sig om händelserna i landet och kommer därför att utveckla ett verkligt intresse för Tyskland och dess idéer.¹⁴⁰ Språkkurser hade alltså en fast plats inom den utlandsriktade propagandan även under kriget och anledningen till detta var just att de inte var en direkt politisk propaganda och därför ansågs kunna nå en större grupp människor. Som Michels påpekar fanns alltså även inom den nationalsocialistiska förvaltningen i alla fall teoretiskt en åtskillnad mellan direkt propaganda och utlandsriktad kulturpolitik.¹⁴¹ Syftet med båda formerna av politik förblev naturligtvis detsamma, nämligen att öka sitt inflytande och att verka för en positiv bild av det nya Tyskland i utlandet.

Storbritannien och British Council

Man kan alltså konstatera att de fascistiska diktaturena i Europa tidigt upptäckte den utlandsriktade kulturpolitiken som ett verktyg för att öka sitt inflytande i utlandet. Den ökade användningen av kulturpolitiska instrument och den kraftiga utbyggnaden av institutioner i utlandet föranledde andra stater att se över sin egen verksamhet. Detta gällde inte minst för Storbritannien.

Det kan verka underligt att en europeisk stormakt som Storbritannien inte nämnts tidigare i den här rapporten. Borde inte ett sådant land ha haft ett intresse av att verka för brittisk kultur i utlandet? Enligt Frances Donaldson var just kulturellt ointresse ett av skälen till att Storbritannien inrättade ett kulturinstitut relativt sent. Britterna var nämligen enligt henne lika skeptiska om värdet i att sprida litteratur, konst och det engelska språket som fransmännen var övertygade om värdet i att göra det. England hade, påpekar Donaldson, till skillnad från andra länder, ingen nationalteater eller statsopera och inget statligt stöd till konsten.¹⁴² Man kan alltså dra slutsatsen att England, till skillnad från Frankrike och Tyskland, saknade en diskussion om vad den nationella kulturen bestod i och vad som inte är definierat är det svårt att verka för.

En annan anledning till den skepsis som fanns i Storbritannien under mellankrigstiden var enligt Donaldson den brittiska propagandaapparaten under det första världskriget som hade varit väldigt effektiv. Om läran i Tyskland av den brittiska propagandan hade varit att landet behövde en effektivare propaganda utomlands var reaktionerna i Storbritannien de omvända. Här skämdes man över den propaganda som funnits under krigsåren vilket ledde till att de få försök som fanns att inleda en brittisk utlandsriktad kulturpolitik motarbetades inom statsförvaltningen.¹⁴³

Det skulle därför dröja fram till 1930-talet innan Storbritanniens utrikesministerium, Foreign Office, insåg vikten av utlandsriktad kulturpolitik. En kommitté för utländska studenter grundades 1933 och dess ordförande Sir Eugene Ramsden besökte samma år Skandinavien. Väl hemkommen konstaterade han att studentutbyten hade många fördelar för de länder som tog emot studenter. Inte bara fick dessa sympatier för landet ifråga, utan till exempel affärsmän vände sig ofta senare i livet till det land där de studerat för att informera sig om tekniska framsteg och för att köpa till exempel maskiner. Samtidigt konstaterade han att Tyskland hade ett stort inflytande i Skandinavien via sina utbytesprogram samtidigt som man där knappt kände till andra engelska universitet än Oxford och Cambridge.¹⁴⁴ Rapporter från Egypten visade samtidigt att det för varje egyptier som fick sin utbildning vid en engelsk skola fanns nio som fick den vid en fransk.¹⁴⁵ George West engelsk lektor vid universitetet i Coimbra i Portugal, konstaterade i en rapport att det vid Portugals äldsta universitet fanns ett franskt, ett tyskt, ett italienskt och ett spanskt kulturinstitut. Däremot var det omöjligt att få en examen i endast engelska, utan engelska som examensämne var möjligt endast i kombination med tyska och det lilla engelska bibliotek som funnits var misskött och hälften av böckerna saknades. De portugisiska studenter som ville lära sig engelska hade alltså, enligt West, ingen möjlighet att göra detta då det saknades både böcker, tidskrifter och musik.¹⁴⁶ Storbritannien,

¹⁴⁰ Michels 2005, s. 139–142.

¹⁴¹ Michels 2005, s. 141.

¹⁴² Donaldson 1984, s. 12.

¹⁴³ Donaldson 1984, s. 13–14.

¹⁴⁴ Donaldson 1984, s. 20–21. Just denna ekonomiska aspekt av British Councils arbete framhävs även i Pennycook, Alastair, 1994, *The Cultural Politics of English as an International Language*, London, s. 147.

¹⁴⁵ Donaldson 1984, s. 21–22.

¹⁴⁶ Donaldson 1984, s. 23–24.

det var det samlade omdömet, låg alltså på många sätt efter de andra samtida stormakterna och landet var tvunget att göra någonting för att inte hamna ännu mer på efterkälken.

Det var dessa och liknande rapporter som ledde fram till grundandet av British Council som höll sitt första möte 2 juli 1935. British Council uppvisar många likheter med andra länders redan existerande motsvarande organisationer. Den var inte direkt en statlig angelägenhet, trots att en stor del av finansieringen kom från olika ministerier vid sidan av privata donationer. Dessutom kom det huvudsakliga initiativet till grundandet från det brittiska utrikesdepartementet och många av de personer som satt i styrelsen var aktiva inom utrikesadministrationen.

Under British Council inordnades redan existerande organisationer som på något sätt var aktiva inom internationellt utbyte, till exempel Ibero-American institute of Great Britain. Detta institut hade grundats 1932 för att öka utbytet med Latinamerika och det fördelade framför allt Prince of Wales-utbytesstipendier till argentinska studenter.¹⁴⁷ Förutom detta institut var British Council indelat i olika kommittéer med olika arbetsområden. Således fanns det en "Education Committee" med ansvaret för skolor utomlands, en "Students Committee" med ansvar för studentutbyten. Vidare en "Fine Arts Committee" för konst, musik, teater och så vidare, en "Lecturers Committee" som hanterade utsändandet av språklektorer i utlandet samt slutligen en "Books and Periodicals Committee" som skulle ansvara för bok- och tidningssektorn.¹⁴⁸ Det är uppenbart att British Council redan från början var tänkt som en central organisation för hela den utlandsriktade kulturpolitiken. Alla de områden som i andra länder ofta var utspridda bland både statliga och icke-statliga aktörer fanns här samlade i en och samma organisation.

Enligt Donaldson var British Councils arbete under åren fram till andra världskrigets utbrott i mycket inriktat på att öka Storbritanniens inflytande i strategiskt viktiga delar av världen. Därför koncentrerades verksamheten till det östra Medelhavsområdet och till Storbritanniens allierade Portugal. Föreningens arbete bedrevs alltså under denna tidiga fas hela tiden utifrån antagandet om ett stundande krig.¹⁴⁹ Krigshotet som utgick från det nationalsocialistiska Tyskland var också anledningen till att British Council underställdes det brittiska informationsministeriet i juli 1939. Föreningens verksamhet skulle härnäst rapporteras till och godkännas av den brittiske informationsministern.¹⁵⁰

Nya avdelningar inom utrikesförvaltningen: exemplen USA och Sverige

Bakom grundandet av British Council kan man alltså skönja en reaktion på nationalsocialismens utbredning. Denna koppling mellan det nationalsocialistiska Tysklands politik och ökad kulturpolitisk aktivitet blir ännu tydligare när man ser på de avdelningar för utlandsriktad kulturpolitik som grundades i USA och Sverige under det sena 1930-talet.

I USA skulle det dröja ända till 1938 innan en Division of Cultural Relations grundades inom USA:s utrikesministerium Department of State. Akademiskt och kulturellt utbyte hade naturligtvis ägt rum tidigare mellan USA och resten av världen. Särskilt de stora filantropiska stiftelserna i landet, till exempel Carnegie Endowment for International Peace (grundad 1910) eller Rockefeller Foundation (grundad 1913) hade länge varit verksamma inom detta område.¹⁵¹ Däremot saknade den US-amerikanska staten en samlande myndighet för kulturella kontakter med utlandet under mellankrigstiden. Detta ledde till exempel till att Carnegie-stiftelsen grundade Institute for International Education 1919, som enligt Frank A. Ninkovich var tänkt som en institution för systematiserandet av kulturella kontakter med utlandet.¹⁵²

Det var egentligen först när USA hamnade i en liknande situation som Storbritannien som den US-amerikanska förvaltningen började intressera sig för utlandsriktad kulturpolitik. Huvudanledningen till att frågan om kulturella kontakter med utlandet aktualiserades var oro över

¹⁴⁷ Donaldson 1984, s. 31–32.

¹⁴⁸ Donaldson 1984, s. 33.

¹⁴⁹ Donaldson 1984, s. 55–67.

¹⁵⁰ Donaldson 1984, s. 80–81.

¹⁵¹ Se Ninkovich, Frank A., 1981, *The Diplomacy of Ideas. U.S. Foreign Policy and Cultural Relations 1938–1950*, Cambridge, s. 8–18; Hein-Kremer, Maritta, 1996, *Die amerikanische Kulturoffensive 1945–1955. Gründung und Entwicklung der amerikanischen Information Centers in Westdeutschland und West-Berlin 1945–1955*, Köln, s. 36–39.

¹⁵² Ninkovich 1981, s. 19.

att axelmakterna Italien och Tyskland hade intensifierat sin kulturpolitik i världen och främst av allt i Latinamerika. Under det tidiga 1930-talet hade US-amerikanska diplomater utomlands snarare tenderat att underdriva den tyska och italienska politiken, med motiveringen att om USA började bekymra sig om den, så skulle det gynna kommunismen och Sovjetunionen som sågs som ett större hot. Det var inte förrän 1938 när ambassadören i Mexiko George Messersmith utmålade effekterna av den tyska och italienska politiken i Latinamerika som mycket effektiv och som ett reellt hot som utrikesministeriet reagerade.¹⁵³ De utbytesprogram som tidigare initierats med Latinamerika hade haft mycket liten framgång och nu kom kritik mot att USA:s kulturinstitutioner gjort för lite för att verka för landets intressen i regionen.

Denna situation kom dock att ändras i och med grundandet av Division of Cultural Relations. Denna del av utrikesförvaltningen arbetade förvånansvärt likartat sina motsvarigheter i andra länder. Redan existerande privata initiativ som till exempel Biblioteca Benjamin Franklin i Mexiko City eller Instituto Cultural Argentino Norteamericano i Buenos Aires började finansieras med statliga medel samtidigt som nya kulturinstitut grundades i andra latinamerikanska länder.¹⁵⁴ I likhet med Tyskland och Storbritannien riktade sig som vi ser den US-amerikanska politiken främst mot den del av världen som man ansåg ha störst geopolitisk betydelse för det egna landet.

I Sverige inrättades 1935 en statlig nämnd för kulturella kontakter med utlandet. Denna nämnd var det första initiativet till en statlig utlandsriktad kulturpolitik i Sverige och den var verksam fram tills dess Svenska Institutet grundades 1945. "Nämnden för spridande av upplysning om Sverige i utlandet" som kort och gott kallades upplysningsnämnden, bestod av sex personer och sorterade till lika delar under utrikes- och ecklesiastikdepartementet. Dess arbete bestod framför allt i att övervaka det svenska skolutbytet och de svenska lektoraten utomlands. Nämndens arbete överlappade alltså till viss del det arbete som bedrevs av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och en representant för riksföreningen satt även i nämnden.¹⁵⁵

Anledningen till nämndens grundande är intressant i ljuset av hur USA:s Division of Cultural Relations tillkom. I båda fallen var det nämligen det nationalsocialistiska maktövertagandet och den tyska politiken som fick den statliga förvaltningen att reagera. Initiativet till upplysningsnämndens grundande togs av den dåvarande svenske lektorn i Berlin, Vilhelm Scharp, som redan 1930 hade föreslagit att UD borde inrätta en central för koordination av den utlandsriktade informationen om Sverige. Scharp ansåg framför allt att ökat ekonomiskt och administrativt stöd från Sverige skulle vara bra för lektorernas status vid universiteten.

Efter maktövertagandet 1933 återkom Scharp tillsammans med professorn i historia, Sven Tunberg, med ett nytt förslag och nu såg han mer tvingande skäl för staten att agera. Den nya nationalsocialistiska regeringen hade nämligen börjat utöva tryck på universiteten och en av de svenska lektorerna i Tyskland hade för att förbättra sin position försökt förmå alla lektorer i landet att skriva under ett upprop till stöd för nationalsocialismen. Scharp avstyrkte företaget, men kunde peka på risken i att de svenska lektorerna skulle kunna komma att påverkas i propagandasyfte. Scharp själv hade varit nära att bli avskedad hösten 1933 och hans tilltänkte ersättare var den svenske nationalsocialistiske aktivisten Malte Welin.

Efter en rad konferenser där deltagarna kom från universiteten, statsförvaltningen och föreningsväsendet, beslutades att staten skulle inrätta upplysningsnämnden samt kulturrådet, ett övervakande organ med representanter från berörda organisationer.¹⁵⁶ Inrättandet av den svenska upplysningsnämnden visar tydliga paralleller med inrättandet av Division of Cultural Relations i USA. Frågan om en avdelning inom utrikesförvaltningen för kulturella kontakter hade i båda länderna haft en låg prioritet under mellankrigstiden och aktualiserades i båda fallen av den nationalsocialistiska politiken.

¹⁵³ Se Ninkovich 1981, s. 26–27.

¹⁵⁴ Ninkovich 1981, s. 45; Hein-Kremer 1996, s. 51–58.

¹⁵⁵ Se Åkerlund 2008 s. 114–117; Åkerlund, Andreas, 2011, "Utlandslektorerna och den svenska politiken gentemot Tyskland 1935–1945. Den utlandsriktade kulturpolitikens praktik och förutsättningar", i: Andreas Åkerlund (red.), *Kulturtransfer och kulturpolitik. Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*, Uppsala, s. 63–83.

¹⁵⁶ Se Åkerlund 2008 för en detaljerad beskrivning av upplysningsnämndens grundande.

Utblick på det andra världskriget och efterkrigstiden

Under det andra världskriget intensifierade alla länder sina kulturpolitiska ansträngningar och detta har i viss mån berörts ovan. Ofta underordnades de redan existerande organisationerna de olika regeringsorgan för propaganda eller informationskontroll som inrättades i samband med krigsutbrottet. I Sverige underordnades upplysningsnämnden den statliga informationsstyrelsen och i Storbritannien underställdes som nämnts ovan British Council det brittiska informationsministeriet. För British Council var kriget en tid av expansion, särskilt i Latinamerika där man försökte motverka axelmakternas inflytande genom att samarbeta med lokala engelska föreningar. Dessutom tog man ett stort ansvar för att ta hand om det stora antal utländska flyktingar som kom till Storbritannien.¹⁵⁷ Det andra världskriget verkar dessutom ha varit en period då många av de nationella föreningar som tidigare haft lösare band till staten inlemmades i dess verksamhet. Suomi Seura övertog under kriget underhålls- och förbindelseuppgifter inom den amerikansk-finska legionen och deltog i organiseringen av hemförlovingen efteråt. Under fortsättningskriget skickade föreningen propaganda till den amerikafinska pressen och radion med ekonomiskt stöd av den finska statens informationsverk.¹⁵⁸ Nordmanns-Forbundet i Norge övertogs efter den tyska invasionen av en gruppering som stod Vidkun Quislings regering nära. Idén var att via föreningen sprida nationalsocialistisk propaganda till norrmän utomlands. Föreningen förlorade under denna period en stor del av sina dittillsvarande medlemmar. Samtidigt grundade Nordmanns-Forbundets lokalföreningar i USA en parallell förening som öppet stödde den norska exilregeringen i London.¹⁵⁹

För USA:s del betydde inträdet i andra världskriget att landet även intensifierade sin kulturpolitik vilken även i fortsättningen var riktad främst mot Latinamerika. För att motverka det tyska och italienska inflytandet intensifierade USA sitt stöd till skolor i Latinamerika under krigsåren. Detta visade sig vara en lyckad strategi. 1942 hade kriget tvingat Tyskland och Italien att stänga större delen av sina skolor, vilket skapade ett tomrum, som de av USA finansierade skolorna kunde fylla.¹⁶⁰ Under kriget ökade även andelen latinamerikaner som studerade i USA, en utveckling som sågs som positiv från US-amerikanskt håll: "It was frankly hoped that Latin American students would, as a result of their stay, be imbued with a politically helpful pro-American orientation."¹⁶¹ USA intensifierade även sitt utbyte med Kina under kriget som ett led i det stöd man gav till regeringen under Chiang-Kai Shek. Detta utbytesprogram bestod främst i att akademiker från USA åkte över till Kina för att agera lärare och rådgivare.¹⁶²

Alla de företeelser som berörts i denna rapport: utlandsriktad kulturpolitik, spridande av nationell kultur, internationellt utbyte och språkundervisning utomlands, antog delvis nya former i och med det andra världskrigets slut. Framför allt verkar det statliga stödet till denna verksamhet ha ökat ytterligare under 1950-talet. Detta hade naturligtvis att göra med den förändrade politiska situationen i världen. Under så kallade "kalla kriget" och systemkonflikten mellan öst och väst, mellan kommunism och kapitalism, handlade mycket om att utmåla det egna politiska systemet och det egna samhället som en förebild och som vi har sett handlade redan de nationella föreningarnas verksamhet under 1800-talet om att sprida bilden av nationen. Ett mycket bra exempel på en lyckad kulturpolitisk utbildningsaktion är den US-amerikanska "kulturoffensiv" som riktades mot den västra delen av det ockuperade Tyskland under perioden 1945–55. I en stor satsning på att "omuppfostra" det tyska folket till att omfamna demokratiska ideal inrättades i det västra Tyskland en rad så kallade "Amerika-Häuser" där man tillhandahöll böcker och filmer och erbjöd föreläsningar och andra kurser.¹⁶³ Även i andra västeuropeiska länder och naturligtvis i Latinamerika fortsatte USA på den väg man slagit in på under andra världskriget. Nu var huvudmotståndaren dock inte det nationalsocialistiska Tyskland utan Sovjetunionen.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Donaldson 1984, s. 103–123.

¹⁵⁸ Seppinen 2002, s. 26–27.

¹⁵⁹ Jfr Lovoll 2007c, s. 27–32.

¹⁶⁰ Ninkovich 1981, s. 47.

¹⁶¹ Ninkovich 1981, s. 43.

¹⁶² Jfr Ninkovich 1981, s. 55–60.

¹⁶³ Se Hein-Kremer 1996.

¹⁶⁴ Litteraturen om USA:s kulturpolitik i utlandet efter 1945 är mycket omfattande. Nämnas kan exempelvis: Coombs, Philip H., 1964, *The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs*, New York; Ninkovich 1981; Green, Fitzhugh, 1988, *American Propaganda Abroad*, New York; Mannheim 1994 samt Gienow-Hecht, Jessica C. E., 2000, "Shame on US? Academics, Cultural Transfer and the Cold War - A Critical Review, i: *Diplomatic History* Vol. 24, No. 3, s. 465–494.

De större västeuropeiska ländernas kulturinstitut fortsatte även de sitt arbete efter 1945. British Council existerar än idag och det gör även de franska Centres Culturels Français som är kopplade till de franska ambassaderna. De franska kulturcentren samarbetar ofta med Alliance Française som bibehållit sin status som självständig förening. Den svenska motsvarigheten Svenska Institutet grundades 1945 som ett samarbete mellan den svenska staten och det svenska näringslivet.¹⁶⁵

Tyskland var ett speciellt fall eftersom landet var delat. I Förbundsrepubliken rehabiliterades de organisationer som existerat innan 1945. DAAD och Alexander von Humboldt-Stiftung existerar än idag och är fortfarande centrala aktörer inom det tyska akademiska utbytet med utlandet. Den tyska organisationen för tysk kultur i utlandet, Goethe-institutet, grundades 1952 som en direkt efterföljare till Deutsche Akademie. Från och med 1960 har Goethe-institutet den tyska regeringens uppdrag att driva de tyska kulturinstituten i utlandet. Institutet är alltså inte en direkt statlig myndighet, men finansieras till största delen med statsbidrag.¹⁶⁶

För den tyska demokratiska republiken, mer känd som DDR, var utlandsriktad kulturpolitik ett viktigt instrument för utlandspropagandan. Inte minst via egna kulturinstitut i utlandet som anordnade kurser i det tyska språket, informationsaftnar, författarbesök och så vidare försökte man motverka den negativa bild som utlandet hade av DDR.¹⁶⁷ Främsta målgrupp var här de länder som stod utanför blockpolitiken och var alliansfria som till exempel Sverige.¹⁶⁸

Sammanfattning

För de styrande i de fascistiska diktaturerna i Tyskland och Italien var den internationella kulturpolitik som etablerats under 1920-talet ett viktigt verksamhetsområde. Språkundervisning, student- och lärarutbyte och inte minst de organisationer som ägnade sig åt att sprida den nationella kulturen i utlandet sågs som viktiga verktyg för spridandet av den egna rörelsens ideal i utlandet. Den tyska och italienska politiken ledde i sin tur till en reaktion från stater som inte tidigare haft en statlig myndighet för denna typ av frågor. Man kan alltså lite förenklat hävda att fascismen provocerade fram statliga inrättningar för utlandsinriktad kulturpolitik i både Storbritannien, USA och Sverige. Under andra världskriget bands de organisationer som var verksamma inom område starkare till de statliga myndigheter som kontrollerade pressen och annan informationsverksamhet. Denna starkare bindning till staten var dels en direkt följd av kriget, men kan även ses som ett tecken på att utlandsriktad kulturpolitik nu började spela en allt viktigare roll inom den internationella politiken i stort. Detta antagande stöds inte minst av att denna typ av kulturspridande spelade en viktig roll även under det kalla kriget.

¹⁶⁵ Se Glover 2009.

¹⁶⁶ Se Znined-Brand, 1999, s. 25–26.

¹⁶⁷ Se t.ex. Praxenthaler, Martin, 2001, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik*, Frankfurt am Main.

¹⁶⁸ För DDR:s politik i Sverige se: Abraham, Nils, 2007, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur Public Diplomacy der DDR in Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972–1989)*, Berlin.

Avslutande reflektioner

Syftet med denna rapport har varit att ge en översikt över ett forskningsfält. Klart är att alla de områden som berörts i denna text kräver mer omfattande studier än vad som är möjligt inom ramen för en rapport. Däremot kan man även utifrån denna grova överblick dra en rad slutsatser om den internationella kulturpolitikens framväxt i allmänhet och dess förhållande till utbildning i synnerhet på ett mer allmänt och överordnat plan.

För det första kan man konstatera att de första organisationerna som verkade för att sprida ett specifikt lands språk och kultur i utlandet inte var statliga initiativ, utan privata föreningar med litet statligt stöd. I de flesta fall spelade den stora emigrationen från Europa en avgörande roll för föreningarnas tillkomst. Språkundervisning i utlandet, stöd till skolor och så vidare handlade under det sena 1800-talet inte primärt om att lära utlänningar det egna landets språk utan istället om att bevara nationens språk och kultur bland emigrerade landsmän.

Utän att kunna gå in närmare på ideologin bakom föreningarnas verksamhet är det intressant att en stark koppling mellan språk och kultur verkar vara gemensam för dem alla. Det är denna koppling som gör att olika former av utbildning kom att stå i centrum för deras agerande. Det är därför ingen slump, utan en logisk följd av relationen mellan språk, kultur och utbildning att stöd till skolor och undervisning i utlandet tillhörde dessa föreningars viktigaste verksamhetsområde.

Först åren kring det första världskriget kan vi skönja att ett flertal europeiska stater börjar intressera sig för att propagera språk och kultur i utlandet. Inrättandet av statliga enheter med ansvar för detta område kan fastställas i länder som Tyskland, Frankrike och Sovjetunionen. Även om de olika staternas regeringar hade olika agendor bakom sitt agerande kan man också konstatera att de valde likartade arbetsformer. Förutom skolor i utlandet gick det statliga stödet främst till akademiskt utbyte och kongresser, deltagande vid utställningar och mässor och teater- och dansföreställningar. En uppgift för framtida forskning vore att ytterligare fördjupa denna bild genom att undersöka hur ländernas politik påverkade varandra och teckna en bild av de bilaterala och multilaterala relationerna på området. Även de föreningar som hade grundats under 1800 och det tidiga 1900-talet fick i många länder ett ökat statligt stöd under perioden, antagligen för att de redan hade en väl utbyggd organisation och för att de till skillnad från en statlig myndighet inte förknippades direkt med landets regering.

Hur viktigt det var, och fortfarande är, att kulturpolitisk verksamhet inte har en för tydlig statlig prägel kan illustreras av ett flertal exempel; i rapporten har Alexander von Humboldt-Stiftung och Svenska Institutet berörts. Rapporten har även visat att det tidiga 1900-talet var en period då det organiserade internationella utbytet och inrättandet av språklektorat vid utländska universitet tog fart på allvar. Även här kan man konstatera att de olika ländernas arbetssätt och fokus liknade varandra, oberoende av om den aktuella statsförvaltningen var inblandad (som i Tyskland) eller om staten valde att hålla sig utanför (som i Sverige).

Tendensen under 1900-talet är alltså en ökad statligt finansierad utlandsriktad kulturpolitik. Denna tendens förstärktes ytterligare i och med upprättandet av fascistiska diktaturer i Italien och Tyskland. I båda länderna fanns sedan tidigare organisationer som riktade sig mot minoriteter i utlandet och som verkade för skolor, språkundervisning och akademiskt utbyte. Både i Tyskland och Italien tillskansade sig representanter för det styrande partiet makten över dessa organisationer och inlemmade dem i propagandarbetet. Främst den tyska politiken utlöste i sin tur en reaktion från andra stater, i denna rapport har kort Storbritannien, USA och Sverige berörts.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den utlandsriktade kulturpolitiken under 1900-talet gick från en föreningsdominerad verksamhet till att i högre och högre utsträckning vara statligt finansierad. För Sveriges del är till exempel utvecklingen när det gäller utlandslektoraten slående. Från att under 1920- och 1930-talet ha administrerats av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet utan direkt statligt stöd, lämnar från och med 1945 den svenska staten ekonomiska bidrag till lektorerna via Svenska Institutet. Slutligen ska framhållas att även om den statliga aktiviteten på

området har ökat sedan det sena 1800-talet så är den internationella kulturpolitiken till sin natur ett område som befinner sig mitt emellan tydlig statlig politik och privata initiativ. En anledning till detta är naturligtvis att vissa aktörer, som Alliance Française eller Sverige-Amerika Stiftelsen för att nämna ett par, är äldre än de statliga initiativen och därför redan hade ett klart definierat verksamhetsområde.

En annan, och kanske viktigare anledning, är det faktum som redan berörts upprepade gånger i denna rapport. Utlandsriktad kulturpolitik får inte ha för tydliga statliga kopplingar, då detta kan vara kontraproduktivt för verksamheten. En organisation som enligt egen utsago vill arbeta för förståelse mellan folk och för ökad kunskap om det egna landet och den egna kulturen i utlandet får helt enkelt inte framstå som en framfusig propagandaorganisation. Det är i detta sammanhang som utbildning och bildning spelar en stor roll. Språkundervisning med syfte att förutom språk även lära ut grundläggande kunskaper om det egna landet är ett bra sätt att få människor i utlandet intresserade och sympatiskt inställda och samma sak kan sägas om internationella skol- och studentutbyten. Härvidlag är inte själva innehållet i undervisningen det viktigaste utan närvaron. Vad som lärs ut är inte lika viktigt som att det lärs ut, alltså att denna form av verksamhet över huvud taget existerar.

Referenser

Litteratur

- Abraham, Nils, 2007, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden. Zur Public Diplomacy der DDR in Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972-1989)*, Berlin.
- Ahnlund, Karl & Andreas Åkerlund, 2009, "Svenskhetens bevarande som bildningsprojekt. Storsvenskheten, det svenska språket och nationell integration i utlandet under första halvan av 1900-talet", i: Anne Berg & Hanna Enefalk (red.), *Det mångsidiga verktyget: 11 utbildningshistoriska uppsatser*, Uppsala, s. 137-153.
- Arlettaz, Gérald, 2002, "La Nouvelle Société Helvétique et les Suisses à l'étranger (1914-1924). Aspects de la construction d'un nationalisme de type ethnique", i: *Die Auslandsschweizer im 20. Jahrhundert/Les Suisses de l'étranger au XXème siècle* (Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchivs/Revue des Archives Fédérales Suisses, Studien und Quellen/Etudes et Sources 28), s. 37-64.
- Blanck, Dag, 1989, *Sverige-Amerika Stiftelsen – De första sjuttio åren 1919–1989*, Stockholm.
- Blanck, Dag, 2008, "Scholars across the Seas: The American-Scandinavian Foundation and the Sweden-America Foundation in the Trans-Atlantic Exchange of Knowledge", i: *American Studies in Scandinavia* 40:1-2, s. 110-125.
- Bruézière, Maurice, 1983, *L'Alliance française. Histoire d'une institution*, Paris.
- Burrows, Mathew, 1986, "Mission civilisatrice: French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", i: *The Historical Journal* 29:1, 109-135.
- Coombs, Philip H., 1964, *The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs*, New York.
- Cull, Nicholas J., 2003, "Public Diplomacy", i: Nicholas J. Cull, David Culbert & David Welch (ed.), *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, s. 327-328.
- Donaldson, Frances, 1984, *The British Council. The First Fifty Years*, London.
- Düwell, Kurt & Werner Link, 1981, "Einführung", i: Kurt Düwell & Werner Link (Hg.), *Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur*, Köln, s. 1-5.
- Düwell, Kurt, 1981, "Die Gründung der kulturpolitischen Abteilung im Auswärtigen Amt 1919/20 als Neuanatz. Inhaltliche und organisatorische Strukturen der Reform auswärtiger Kulturpolitik nach dem Ersten Weltkrieg", i: Kurt Düwell & Werner Link (Hg.), *Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. Geschichte und Struktur*, Köln, s. 46-71.
- Fan, Ying, 2006, "Branding the nation: What is being Branded?", i: *Journal of Vacation Marketing*, Vol. 12 No. 1, s. 5-14.
- Friis, Erik J., 1961, *The American-Scandinavian Foundation, 1910-1960, a Brief History*, New York
- Gienow-Hecht, Jessica C. E., 2000, "Shame on US? Academics, Cultural Transfer and the Cold War - A Critical Review", i: *Diplomatic History* Vol. 24, No. 3, s. 465-494.
- Glover, Nikolas, 2009, "Imaging Community: Sweden in 'cultural propaganda' then and now", i: *Scandinavian Journal of History*, 34:3, s. 246-263.
- Green, Fitzhugh, 1988, *American Propaganda Abroad*, New York.
- Hein-Kremer, Maritta, 1996, *Die amerikanische Kulturoffensive 1945-1955. Gründung und Entwicklung der amerikanischen Information Centers in Westdeutschland und West-Berlin 1945-1955*, Köln.
- Hoffend, Andrea, 1998, *Zwischen Kultur-Achse und Kulturkampf. Die Beziehungen zwischen 'Drittem Reich' und faschistischem Italien in den Bereichen Medien, Kunst, Wissenschaft und Rassenfragen*, Frankfurt am Main, p. 56-57.
- Johannisson, Ture, 1971, "Vilhelm Lundström och de svenska utlandslektoraten", i: *Svenskt bortom gränserna. Sju kapitel om Vilhelm Lundström*, Göteborg, s. 43-51.
- Kamp, A., 1944, *Dansk samvirke. De første 25 aar 1919-30. April 1944*, Köpenhamn.
- Kloosterhuis, Jürgen, 1994, "Friedliche Imperialisten". *Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik, 1906-1918*, Frankfurt am Main.
- Kummel, Bengt, 1994, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*, Åbo.
- Laitenberger, Volkhard, 1976, *Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik. Der Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) 1923-1945*, Göttingen.
- Lersch, Edgar, 1978, *Die auswärtige Kulturpolitik der Sowjetunion in ihren Auswirkungen auf Deutschland 1921-1929*, Frankfurt am Main
- Limberg, Lennart, 2008a, "Föreningens bakgrund och tillkomst", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 15-40.
- Limberg, Lennart, 2008b, "Med Vilhelm Lundström i Ledningen, åren 1908 till 1923", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 41-76.

- Limberg, Lennart, 2008c, "Svenska lektoraten, åren 1913 till 1945", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 87-139.
- Limberg, Lennart, 2008d, "Framgångar och kriser, åren 1924 till 1932", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 163-203.
- Limberg, Lennart, 2008e, "Ekonomisk rekonstruktion och nya kriser, åren 1933 till 1947", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 205-249.
- Lindberg, Bo & Ingemar Nilsson, 1996, *Göteborgs Universitets historia I. På högskolans tid*, Göteborg.
- Lovoll, Odd S., 2007a, "A Greater Norway", i: *The Norseman* No. 1 - 2007, s. 6-31, s. 6-7.
- Lovoll, Odd S., 2007b, "Common Historical Memory", i: *The Norseman* No. 2 - 2007, s. 5-36.
- Lovoll, Odd S., 2007c, "War and Peace", i: *The Norseman* No. 3 - 2007, s. 6-38.
- Lundström, Vilhelm, 1902, *Svenska språkets framtid*, Uppsala
- Lundström, Vilhelm, 1930, *Allsvenska linjer*, Göteborg.
- Löf, Lars-Olof, 2008, "Jubileumsutställningen 1923 och Utlandssvenska avdelningen", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 77-85.
- Manheim, Jarol B., 1994, *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy*, New York.
- Mell Dahl, Andreas, 2008, *Västerled tur och retur del 1: Utbildning och ekonomi. En ekonomihistorisk studie av Sverige-Amerika Stiftelsens stipendieverksamhet 1919-2006* (SEC Research Reports / Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi No. 44), Uppsala.
- Michels, Eckard, 2004, "Deutsch als Weltsprache? Franz Thierfelder, the Deutsche Akademie in Munich and the Promotion of the German Language Abroad, 1923-1945", i: *German History* 22(2), s. 206-228.
- Michels, Eckard, 2005, *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923-1960*, München.
- Neunsinger, Silke, 2010, "Cross-over!" Om komparationer, transferanalyser *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem", i: *Historisk Tidskrift* 2010:1, s. 3-24.
- Newland, Carlos, 1991, "La educacion elemental en Hispanoamerica: Desde la independencia hasta la centralizacion de los sistemas educativos nacionales", i: *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 71, No. 2, s. 335-364
- Ninkovich, Frank A., 1981, *The Diplomacy of Ideas. U.S. Foreign Policy and Cultural Relations 1938-1950*, Cambridge.
- Norge-Amerika Foreningen, 1969, *The Norway-America Association: 50 years, 1919-1969. Norge-Amerika foreningen: Norge-Amerika fondet av 1919*, Oslo.
- Norge-Amerika Foreningen, 1994, *The Norway-America Association: 75 years, 1919-1994*, Oslo.
- Nyman, Elmar, 2008, "Estlandsutskottet under sex decennier", i: Lennart Limberg (red.), *Internationell nationalism. Riksföreningen 100 år*, Göteborg, s. 251-265.
- Olins, Wally, 2002, "Branding the Nation - the Historical Context", i: *Brand Mangement* Vol. 9, No. 4-5, s. 241-248.
- Paschalidis, Gregory, 2008, *Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad*, paper presenterat vid 5th International Conference on Cultural Policy Research, Istanbul.
- Paschalidis, Gregory, 2009, "Exporting national Culture: histories of Cultural Institutes abroad", i: *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 15, No. 3, s. 275-289.
- Paulmann, Johannes, 1998, "Internationaler Vergleich und interkultureller Transfer. Zwei Forschungsansätze zur europäischen Geschichte des 18. bis 20. Jahrhunderts", i: *Historische Zeitschrift* band 267, s.649-685.
- Pennycook, Alastair, 1994, *The Cultural Politics of English as an International Language*, London.
- Pisa, Beatrice, 1995, *Nazione e politica nella Società "Dante Alighieri"*, Rom.
- Praxenthaler, Martin, 2001, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik*, Frankfurt am Main.
- Salveti, Patrizia, 1995, *Immagine nazionale ed emigrazione nella Società "Dante Alighieri"*, Rom.
- Santoro, Stefano, 2003, "The Cultural Penetration of Fascist Italy Abroad and in Eastern Europe", i: *Journal of Modern Italian Studies* 8:1, s. 36-66.
- Schmidt, Rosemarie & Günter Schmidt, 2005, "'Svenskhet' und Germanentum. Wolrad Eigenbrodt und die Entwicklung der Jenaer Nordistik", i: Matthias Steinbach & Stefan Gerber (Hg.), *"Klassische Universität" und "akademische Provinz". Studien zur Universität Jena von der Mitte des 19. bis in die dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts*, Jena & Quedlinburg, s. 337-356.
- Seppinen, Ilkka, 2002, "Finland-Samfundet 1927-2002", i: *Suomen Silta* 5/02, s. 26-27, 31.
- Sundin, Jan, 1973, *Främmande studenter vid Uppsala universitet före andra världskriget. En studie i studentmigration*, Uppsala
- Svenskan i världen. Betänkande av utredningen om svenskundervisning i utlandet*, SOU 2007:9, Stockholm.
- Totaro-Genevois, Mariella, 2005, *Cultural and Linguistic Policy Abroad. The Italian Experience*, Clevedon
- Welch, David, 2003, "Cultural Propaganda", i: Nicholas J. Cull, David Culbert & David Welch (ed.), *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara, s. 101-102.
- Witte, Barthold C., 1991, "Deutsche Kulturpolitik im Ausland: Ziele - Chancen - Grenzen", i: Karl-Dietrich Bracher, Manfred Funke & Hans-Peter Schwartz (Hg.), *Deutschland zwischen Krieg und Frieden. Beiträge zur Politik und Kultur im 20. Jahrhundert, Festschrift für Hans-Adolf Jacobsen*, Düsseldorf, s. 371-383.
- Znined-Brand, Victoria, 1999, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik: Eine Vergleichende Analyse. Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945*, Frankfurt am Main.

- Åkerlund, Andreas, 2008, "Lektorer som kulturattachéer. Riksföreningen för Svenskhetens Bevarande i Utlandet, upplysningsnämnden och de svenska utlandslektoraten", i: Esbjörn Larsson (red.), *Ny utbildningshistorisk forskning. Tio bidrag från Nationella forskarskolan i utbildningshistoria*, Uppsala, s. 104-120.
- Åkerlund, Andreas, 2010, *Mellan akademi och kulturpolitik. Lektorat i svenska språket vid tyska universitet 1906-1945*, Uppsala.
- Åkerlund, Andreas, 2011, "Utlandslektorerna och den svenska politiken gentemot Tyskland 1935-1945. Den utlandsriktade kulturpolitikens praktik och förutsättningar", i: Andreas Åkerlund (red.), *Kulturtransfer och kulturpolitik. Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*, Uppsala, s. 63-83.
- Österberg, Oscar, 2004, *The Promotion of a New State. A Study of the Czechoslovak Public Diplomacy in Sweden, 1920-1938*, opubl. PhD-avhandling, EUI, Florens.

Internetkällor

- British Council, 2009, Strategy 2010. Our Vision for the Future. <http://www.britishcouncil.org/strategy-2010.pdf> (2011-08-29)
- Erne, Emil, 2009, "Neue Helvetische Gesellschaft (NHG)", i: Historisches Lexikon der Schweiz, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D16430.php> (2011-08-29).
- <http://www.cbs.dk/Nyheder-Presse/Nyheder/2004/September/HM-Dronningen-paa-CBS> (2011-08-29).
- http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Samfund/Legater_og_fonde/Danmark-Amerika_Fondet (2011-08-29).

Skeptronhäften
(Skeptron Occasional Papers)
ISSN 0284-0731

1. Anna Lena Lindberg, *"Men Gud förbarne sig, hvilket Publikum!" Om konstpedagogikens rötter i Sverige*, 1987
2. Francine Muel-Dreyfus, *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, 1987
3. Theresa Martinet, *En provensalsk bondkvinna och hennes män. Ett exempel på småborgerlig ackumulation*, 1987
4. Anna-Maja Johannesson, *Lärarnas villkor i de första decenniernas folkskola (1850–1880)*, 1989
5. Ronny Ambjörnsson, *The Honest and Diligent Worker*, 1991
6. Collège de France, *Förslag till framtidens utbildning*, 1992
7. Donald Broady & Boel Englund (1992), *Ulf P. Lundgrens skrifter 1966-1991. En bibliografi*, 1992
8. Eva Trotzig, *"qvinnan bär hemmets trefnad på spetsen af sin synål." Kvinnlig skolslöjd i Stockholms folkskolor decennierna runt 1900*, 1992
9. Gisèle Sapiro, *Collective biographies and the theory of "literary fields"*, 1992
10. Monique Pinçon-Charlot & Michel Pinçon, *Considérations sur l'enquête sociologique dans les beaux quartiers*, 1996
11. Barbro Andersson et al., *Recherches sur les champs de production culturelle. Travaux récent ou en cours*, 1996
12. Jesper Svenbro, *Vägra läsa, vägra skriva. Attityder till det skrivna ordet i antikens Grekland*, 1997
13. Ann-Catherine Wagner, *Les stratégies transnationales en France*, 1997
14. Sandro Campana Wadman, *Det biologiska och det sociala. Marc Augé om sjukdom och andra olyckor*, 1997
15. Donald Broady, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, 2 korr. uppl. 1998.
16. Christophe Charle, *French Universities and Intellectuals. Two Lectures*, 1998
17. Donald Broady, *Arkeologin och det symboliska kapitalet*, 2003

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi
(Sociology of Education and Culture Research Reports)
ISSN 1103-1115

1. Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, 1992
2. Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö*, 1992
3. Stig Elofsson, *Vad blev barnen? Rekryteringsstudier*, 1992
4. Annika Ullman, *De plåtslagarna! De plåtslagarna!*, 1992
5. Annika Ullman, *Humaniora som personlighetsför djupning?*, 1992
6. Donald Broady, *Läsestycken för samhällsvetare*, 1994
7. Boel Englund, *Språk, argumentation och vetenskaplig verksamhet*, 1994
8. Kerstin Skog Östlin, *Fädernas kyrka i Sveriges television*, 1994
9. Mikael Palme, *Valet till gymnasiet*, 1994
10. Mikael Palme, *Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform*, 1994
11. Mikael Börjesson, *Det naturliga valet. En studie i studenters utbildningsval och livsstilar*, 1996
12. Richard Palmer, *Socio-Economic Spaces of Transnationally Connected Business Professionals*, 1996
13. Ingrid Heyman, *"...det är utbildningen som gjort att vi kommit någonstans". Studier av tre elitgymnasier med internationalisering på programmet*, 1997
14. Elisabeth Hultqvist *"Jag tycker det är för slapt". Om pedagogiken på det individuella programmet*, 1998
15. Mikael Börjesson, *Kampen om det "internationella". En kartläggning av transnationella strategier vid högskolor och universitet i Stockholm*, 1998
16. Mikael Palme, *The Meaning of School. Repetition and Drop Out in the Mozambican Primary School*, 1998.
17. Mikael Palme, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. I. General Issues*, 1998
18. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. II. Language Issues*, 1998
19. Wiggo Kilborn, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. III. Mathematics*, 1998
20. Ulla Alfredsson & Calisto Linha, *Where God lives. Introduction to a Study of the Independent Protestant Churches in the Maputo Area*, 1998
21. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Proposals for Revised Language Curricula for Mozambican Primary Schools. A Discussion Document*, 1998
22. Donald Broady et al, *Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920. Forskningsplan*, 1998

23. Ulf Borelius, *Habitus och religionstillhörighet i Peru*, 1998
24. Ulf Borelius, *Tillit och habitus*, 1998
25. Kerstin Sund-Tidholm, *Internationalisering vid gymnasieskolans omvårdnadsprogram. En intervjustudie*, 1998
26. Mikael Börjesson, *An Introduction to Manuel Castells' The Information Age*, 1999
27. Donald Broady, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*, 2000
28. Donald Broady, *Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält. Forskningsprogram 2002–2004*, 2001.
29. Esbjörn Larsson, *Inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten*, 2003
30. Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, 2003
31. Ulf Borelius, *Källkritik och befrielseologi. Ett bidrag till forskningen kring befrielseologins uppkomst*, 2004
32. Mikael Börjesson, *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier. Tendenser på nationell nivå 1997–2001*, 2004
33. Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*, 2004
34. Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, 2 uppl. 2006
35. Mikael Börjesson, *Högre utbildning och nationell härkomst. Exemplet Södertörns högskola*, 2004
36. Mattias Eriksson, *Sociologisk atlas över Stockholm*, 2005
37. Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, 2005
38. Esbjörn Larsson, *Det svenska utbildningssystemets födelse. Olika perspektiv på den svenska läroverksutbildningens utveckling under 1800-talet*, 2006
39. Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Gergei Farkas, Märit Gunneriusson Karlström, Esbjörn Larsson, Ida Lidegran & Ingrid Nordqvist, *Utvärdering av Rekryteringsdelegationen*, 2 rev. uppl. 2006
40. Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, "Om de kunde ge en mall". *En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen*, 2006
41. Monica Langerth Zetterman, *Kvinnors mötesplatser och sociala och kulturella tillgångar kring sekelskiftet 1900. Beskrivning av prosopografiskt material inom projektet Formering för offentlighet*, 2006
42. Emil Bertilsson, *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*, 2007
43. Håkan Forsberg, *En skola i tiden. Rosendalsgymnasiets etablering bland Uppsalas gymnasieskolor*, 2008
44. Andreas Melldahl, *Västerled tur och retur. Del 1: Utbildning och ekonomi. En ekonomihistorisk studie av Sverige-Amerika Stiftelsens stipendieverksamhet 1919–2006*, 2008
45. Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Lärarstudenter. Utbildningsmeriter och social bakgrund 1977–2007*, 2008
46. Mikael Palme, *Personlighetsutveckling och målrationalitet. Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet*, 2008
47. Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Männen flyr fältet. Könsmönster i rekryteringen till svenska lärarutbildningar 1977–2007*, 2009
48. Emil Bertilsson, *Språkens konjunkturen. Del 1: De moderna språken i grund- och gymnasieskolan*, 2010.
49. Alexander Ekelund, *Julia Kristevas genomslag i Sverige – fransk feminism som symbolisk tillgång i litteraturkritikens fält*, 2011
50. Esbjörn Larsson, *Ekonomiska förutsättningar för pedagogisk förändring. Kostnaderna i samband med växelundervisningens införande i Sverige under 1820-talet*, 2011
51. Andreas Åkerlund, *Från föreningsverksamhet till statligt intresse. Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945. En översikt*, 2012